

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

“ İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN
FORMALAŞMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN
TƏDQIQI”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mürsəliyev Hikmət Fikrət oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN
FORMALAŞMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN
TƏDQIQI” mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı : 060402 – Mühəsibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: İstehsal sferasında mühəsibat uçotu və audit

Qrup: 404

Magistrant:

**Mürsəliyev Hikmət Fikrət
oğlu**

_____ **imza**

Elmi rəhbər :

**i.e.n., dos. Hacıyev Hafis Əhməd
oğlu**

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Mürsəliyev Hikmət Fikrət oğlu and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mexanizminin tədqiqi” mövzusu üzrə magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət edərək və istifadə olunan mənbələrin hər birini ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASI VƏ HƏYATA KEÇİRİLMƏSİ MEXANİZMİNİN TƏDQIQI

XÜLASƏ

Mövzunun aktuallığı: Uçot sistemi daima dəyişikliyə uğrayan və inkişafda olan bir sistemdir. Uçot siyasətinin qarşısına çıxan problemlərdən biri hesabat formalarının beynəlxalq standartlara cavab verəcək şəkildə təkmilləşdirilməsidir. Həm uçotu sisteminə, həm də hesabatın standartlarına əsaslanaraq istifadəçilərin məlumatlara əsaslanaraq doğru və dəqiq qərar vermələrinə imkan yaradır. Belə ki, tədqiqat üçün İstehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mexanizminin tədqiqi mövzunun aktuallığını təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşmasının nəzəri və hüquqi aspektlərini, istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin ümumqəbul edilmiş aspektlərinin formalaşması və açıqlanması metodologiyasını və istehsal müəssisələrində səmərəli strategiyanın həyata keçirilməsini təmin edə biləcək uçot siyasəti aspektlərinin formalaşmasını tədqiq etməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik analiz, məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisə və başqa üsullardan istifadə olunmuşdur. Araşdırmanın metodu analiz və aparılan müqayisə nəticəsində alınan məlumatlar, mövzu ilə bağlı elmi ədəbiyyatlar və s. təşkil edir.

İstifadə olunmuş informasiya bazası: Dissertasiya işinin əsas xəbər bazası istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində xüsusi rola sahib olan Respublika qanunvericiliyidir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycanda uçot sistemində mövcud olan çatışmazlıqların olması tədqiqatı məhdudlaşdırmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi: uçot sistemində mövcud olan çatışmazlıqların müəyyənləşdirilməsi və problemlərin həlli yollarının araşdırılması, uçotun təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin tədqiqatı.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqat nəticəsində mövcud uçot sistemində olan çatışmazlıqlar araşdırılmış və uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür. Təkliflərin bu formada dəyərləndirilməsi uçotun mövcud siyasətini doğru şəkildə qiymətləndirmə imkanını yaradır.

Açar sözlər: uçot sistemi, istehsal müəssisələri, istifadəçilər

RESEARCH OF THE MECHANISM OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF ACCOUNTING POLICY IN PRODUCTION ENTERPRISES

SUMMARY

The actuality of the subject: The accounting system is a constantly changing and evolving system. One of the challenges facing accounting policies is to improve reporting forms to meet international standards. The reference of accounting systems and reporting forms to general principles and standards allows users to make informed decisions based on more reliable, comparable information.

The purpose of the research: The purpose of the study is to study the theoretical and legal aspects of the formation of accounting policy in production enterprises, the methodology of formation and disclosure of generally accepted aspects of accounting policy in production enterprises and the formation of accounting policy aspects that can ensure effective implementation of production strategy.

Methods of research used: Economic-statistical analysis, logical generalization, comparison and other methods were used in the research process.

Research Database: The main information base of the dissertation is the Republican legislation, which has a special role in the formation and implementation of accounting policy in production enterprises.

Restrictions of research: The existence of shortcomings in the accounting system in Azerbaijan has limited research.

Scientific novelty and practical results of the investigation: Scientific novelty of the research: identification of existing shortcomings in the accounting system and research of solutions to the problems, research of directions of improvement of accounting.

Scientific-practical significance of results: As a result of the study, the shortcomings of the existing accounting system were investigated and certain suggestions were made to improve the accounting system.

Keywords: accounting system, production facilities, users

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

MMUS- Milli Mühasibat Uçot Standartları

MHBS- Maliyyə Hesablarının Beynəlxəq Standartları

MUBS- Maliyyə Uçotunun Beynəlxəq Standartları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ.....	12
1.1. İqtisadi informasiyanın istifadəçilərinin tələbatının ödənilməsində uçot siyasətinin rolu.....	12
1.2. Uçot siyasəti anlayışı və istehsal müəssisələrinin inkişaf strategiyasında onun aspektlərinin əhəmiyyəti.....	16
1.3. Uçot siyasətinin istehsal müəssisələrinin vergi öhdəliklərinə və maliyyə hesabatının göstəricilərinə təsiri.....	20
II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN ÜMUMQƏBUL EDİLMİŞ ASPEKTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ AÇIQLANMASI METODOLOGİYASI.....	25
2.1.İstehsal müəssisələrində uçot siyasətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	25
2.2. Uçot siyasətinin vergi aspektinin formalaşması və açıqlanmasının qiymətləndirilməsi.....	39
2.3. Uçot siyasətinin təşkilati və texniki aspektlərinin formalaşması və açıqlanması.....	50
III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ SƏMƏRƏLİ STRATEGİYANIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİ TƏMİN EDƏ BİLƏCƏK UÇOT SİYASƏTİ ASPEKTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ AÇIQLANMASI METODOLOGİYASI.....	53
3.1. Uçot siyasətinin idarəetmə aspektinin formalaşması və açıqlanması.....	53
3.2. Uçot siyasətinin analitik aspektinin formalaşması və açıqlanması qaydası.....	65
3.3. Uçot siyasətinin beynəlxalq aspektinin formalaşması və açıqlanması xüsusiyyətləri.....	71
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	79
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	84
Cədvəllərin siyahısı.....	88

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar münasibətlərinə keçid, dünyaya inteqrasiya sahibkarlığın inkişafına, yeni təşkilati-hüquqi formalarının və mülkiyyət növlərinin yaranmasına və əsaslı dəyişikliklərə səbəb olduğundan nəzarətin təşkili, metodologiyası sisteminin yenidən qurulmasını zəruri edirdi. Uçot siyasətinin formalaşdırılması müəssisələr üçün çox önəmlidir. Uçot siyasəti müəssisənin özü tərəfindən müstəqil qaydada hazırlanmalı və mövcud normativ aktlara istinad etməlidir. Uçot siyasətinin qarşısında bir sıra məqsədlər durur: maliyyə hesabatlarından etibarlı məlumatların alınması, ilkin informasiyaların toplanması, hesabatın tərtibi ilə bağlı xərclərin minimumla endirilməsi, uçot əməliyyatları zamanı zəruri metodoloji rəhbərliyin təmin olunması. Mühasibat uçotu hazırlanan zaman maliyyə hesabatlarının tərtibat qaydalarına istinad edilir. İstehsal müəssisələrinə aid olan maliyyə hesabatları müxtəlif formalarda olur. Maliyyə vəziyyəti barəsində hesabat düzgün, etibarlı olduğu təqdirdə müəssisənin həm maliyyə sağlamlığını, həm də fəaliyyətini əks etdirir. Mənfəət və zərərləri əks etdirən hesabat müəssisənin əldə etdiyi mənfəəti və ya zərəri müəyyənləşdirdiyi üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Maliyyə hesabatları istifadəçilər üçün maraqlıdır, çünki müəssisənin hər tərəfli formada vəziyyətini göstərir. Belə ki, müəssisə uzunmüddətli dövrdə gəlir qazanmağa qadir deyilsə iflasa uğrayacaqdır. Mənfəət və zərərləri əks etdirən hesabat kapitalda dəyişiklik haqqında tərtib edilən hesabatla sıx əlaqədədir. Bir sıra əməliyyatların uçotu bu hesabatların ikisinə də eyni zamanda təsir göstərir. Təsisçilər, səhmdarlar, kreditorlar təşkilatların maliyyə vəziyyəti haqqında düzgün və etibarlı informasiya, əsaslandırılmış rəylər almaqda maraqlıdırlar. Uçot sistemi daima dəyişikliyə uğrayan və inkişafda olan bir sistemdir. Uçot siyasətinin qarşısına çıxan problemlərdən biri hesabat formalarının beynəlxalq standartlara cavab verəcək şəkildə təkmilləşdirilməsidir. Uçotu sistemi və hesabat formalarının ümumi prinsiplərə və standartlara istinad etməsi istifadəçilərin daha da etibarlı, müqayisə olunan məlumatlar əsasında düzgün

qərar vermələrinə imkan yaradır. Belə ki, tədqiqat üçün İstehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mexanizminin tədqiqi mövzunun aktuallığını təşkil edir. Uçot siyasəti həm beynəlxalq, həm də milli standartlara uyğun olmalıdır. Həmçinin tamlıq, ehtiyatlılıq, mahiyyətin formaya nisbətdə üstünlüyü, uçotun aparılmasının rasionallığı kimi tələblərə cavab verməlidir. Uçot siyasətinin formalaşdırma prosesində mühasibat uçotunun qanunvericiliyi üzrə konkret istiqamətlərdə bir neçə alternativdən biri seçilir.

Problemin öyrənilmə vəziyyəti. Uçot siyasətinin ümumi prinsipləri və metodlarının araşdırılması bazar münasibətlərinin formalaşması problemləri bir çox əks olunmuşdur. Bütün bunlar dissertasiya işi mövzusunun aktuallığını, tədqiqatın məqsədlərini və vəzifələrini müəyyən etmişdir. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə., Abbasov İ.A., Cəfərov E.O., Ələsgərov A.K., Əliyev H.H., Hacıyeva M.C., Rzayev Q.R., Sadıqov Ə.A., Salahov Ə.S., Səmədzadə Z.Ə., Yaqubov S.M. və başqalarının əsərlərini nümunə göstərmək olar. Dünya alimlərindən Mixalkeviç A.P., Anderson H.R., Babayev Y.A., Barxatov A.R., Qindzburq L.M., Entoni R., Kamışanov P.İ., Kasyanova Q.Y., Kolduell C.S., Krutyakova T.L., Nidlz B.E., Paliy V.F., Pankov D.A, Skvortsov O.V., Sokolov Y.B., Hendriksen E.S. və başqaları bu mövzuda əsərlər yazmışlar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşmasının nəzəri və hüquqi aspektlərini, istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin ümumqəbul edilmiş aspektlərinin formalaşması və açıqlanması metodologiyasını və istehsal müəssisələrində səmərəli strategiyanın həyata keçirilməsini təmin edə biləcək uçot siyasəti aspektlərinin formalaşmasını tədqiq etməkdir. Bu məqsədlə tədqiqat işinin qaşısında bu vəzifələr qoyulmuşdur:

-iqtisadi informasiyanın istifadəçilərinin tələbatının ödənilməsində uçot siyasətinin rolu

-uçot siyasəti anlayışı və istehsal müəssisələrinin inkişaf strategiyasında onun aspektlərinin əhəmiyyəti

-uçot siyasətinin istehsal müəssisələrinin vergi öhdəliklərinə və maliyyə hesabatının göstəricilərinə təsiri

-uçot siyasətinin metodoloji aspektinin formalaşması və açıqlanması

-uçot siyasətinin vergi aspektinin formalaşması və açıqlanması

-uçot siyasətinin təşkilati və texniki aspektlərinin formalaşması və açıqlanması

-uçot siyasətinin idarəetmə aspektinin formalaşması və açıqlanması

-uçot siyasətinin analitik aspektinin formalaşması və açıqlanması qaydası

-uçot siyasətinin beynəlxalq aspektinin formalaşması və açıqlanması xüsusiyyətləri.

Tədqiqat metodları: Tədqiqat prosesində iqtisadi-statistik analiz, məntiqi ümumiləşdirmə, müqayisə və başqa üsullardan istifadə olunmuşdur. Araşdırmanın metodu müəllifin şəxsi araşdırmaları, internet-axtarış sistemi nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar, mövzu ilə bağlı elmi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları. Uçot siyasətinin nəzəri əsasları, bir sıra iqtisadçı alimlərin uçota haqqında qələmə aldıkları əsərləri və elmi məqalələri, Respublika qanunvericiliyinin normativ və metodoloji materialları, dövlətin qərarlarının əks olunduğu sənədlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsi prosesində həm Maliyyə Nazirliyinin informasiya bazasına, həm Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarına, həm Milli Mühəsibat Uçotu Standartlarına, həm də metodiki xarakterli mənbələrə müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Azərbaycanda uçot sistemində mövcud olan çatışmazlıqların olması tədqiqatı məhdudlaşdırmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi:

1)uçot sistemində mövcud olan çatışmazlıqların müəyyənləşdirilməsi və problemlərin həlli yollarının araşdırılması

2)uçotun təkmilləşdirilmə istiqamətlərinin tədqiqatı

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqat nəticəsində mövcud uçot sistemində olan çatışmazlıqlar araşdırılmış və uçot sisteminin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə müəyyən təkliflər irəli sürülmüşdür. Təkliflərin bu formada dəyərləndirilməsi uçotun mövcud siyasətini doğru şəkildə qiymətləndirmə imkanı yaradır.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi: Dissertasiyanın quruluşu giriş, 3 fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiyanın birinci fəslində istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin formalaşmasının nəzəri və hüquqi aspektləri, iqtisadi informasiyanın istifadəçilərinin tələbatının ödənilməsində uçot siyasətinin rolu, uçot siyasəti anlayışı və istehsal müəssisələrinin inkişaf strategiyasında onun aspektlərinin əhəmiyyəti və uçot siyasətinin istehsal müəssisələrinin vergi öhdəliklərinə və maliyyə hesabatının göstəricilərinə təsirindən bəhs edilir.

Dissertasiyanın ikinci fəslində istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin ümumqəbul edilmiş aspektlərinin formalaşması və açıqlanması metodologiyası, uçot siyasətinin metodoloji aspektinin formalaşması və açıqlanması, uçot siyasətinin vergi aspektinin formalaşması və açıqlanması və uçot siyasətinin təşkilati və texniki aspektlərinin formalaşması və açıqlanmasından söz açılır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslində istehsal müəssisələrində səmərəli strategiyanın həyata keçirilməsini təmin edə biləcək uçot siyasəti aspektlərinin formalaşması və açıqlanması metodologiyası, uçot siyasətinin idarəetmə aspektinin formalaşması və açıqlanması, uçot siyasətinin analitik aspektinin formalaşması və açıqlanması qaydası və uçot siyasətinin beynəlxalq aspektinin formalaşması və açıqlanması xüsusiyyətləri təhlil edilmişdir.

I FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SIYASƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ VƏ HÜQUQİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İqtisadi informasiyanın istifadəçilərinin tələbatının ödənilməsində uçot siyasətinin rolu

İstehsal müəssisələrində mühasibat uçotunun formalaşmasının nəzəri əsasları, hüquqi aspektləri informasiya istifadəçiləri üçün qiymətləndirmə və onun tətbiqi xüsusiyyətləri fəaliyyətin real vəziyyətini müəyyənləşdirməyə yardımçı olur. Müəssisələrin əmlak və öhdəliklərinin qiymətləndirilməsi zərurət hesab olunur.

Uçotunun nəzəri əsasları iqtisadiyyatın inkişafından aslı olaraq mühasibat uçotunun həm nəzəriyyə, həm də praktik baxımdan istifadə olunma prinsiplərini dəyişir. Beləliklə də, bir çox istehsal müəssisələrin təsərrüfat fəaliyyətində müxtəlif şəxslərin marağı öz əksini tapır.

Ümumilikdə uçot siyasətinin nəzəriyyəsinə diqqət yetirdikdə mənfəətin hesablanma metodunun analiz üsulu ilə qarşılaşırıq. Amerikalıların gəldiyi nəticəyə əsasən, uçotu əhatə edən bütün nəzəriyyələrdə müxtəlif göstəricilər öz əksini tapır. Bu göstəricilər müxtəlif qruplara ayrılır:

Brinci qrupa daxildir: mühasibat uçotu nəzəriyyəsinin dörd növü: vergi, hüquqi, etika, psixoloji nəzəriyyə.

1) Vergi nəzəriyyəsi gəlirin vergiyə cəlb olunan məbləğinin müəssisənin mənfəəti hesab olunmasını ifadə edir. Bu nəzəriyyə uçotu vergi hüququnun xüsusi forması kimi dəyərləndirir.

2) Hüquq nəzəriyyəsi mühasibat uçotunu mülki hüquqla əlaqələndirərək, mənfəətin vəsaitin alınmasında deyil, onu almaq hüququna sahib olmaqda görür.

3) Etika nəzəriyyəsinə əsasən, uçot vasitəsilə yalnızca hüquqi normalara riayət etməklə iş bitmir. Müəssisənin informasiya sisteminin hazırladığı məlumatların tam düzgün olması vacib şərtlərdəndir.

4) Psixoloji nəzəriyyə uçotun təqdim etdiyi informasiyalara istifadəçilərin etibar etməsinə xidmət edir və üç qrupa bölür:

1) Makroiqtisadi nəzəriyyə-uçot obyektı olaraq ölkənin bütün xalq təsərrüfatını nəzərdə tutur

2) Mikroiqtisadi nəzəriyyə-ayrılıqda hər bir xırda müəssisələrin çıxış etməsini nəzərdə tutur

3) Sosial-korporativ nəzəriyyə-özündə bir çox xüsusiyyətləri əks etdirir. Bu səbəbdən də cəmiyyətin bəzi sosial məsələlərinin həllində müəssisə rəhbərləri çətin vəziyyətdə qalmalı olurlar. Bu nəzəriyyədə mühasibat uçotu iqtisadi nəzəriyyənin tərkib hissəsi kimi qiymətləndirilir.

Uçotun siyasətin formalaşmasında hüquqi aspektlər Azərbaycan Respublika hökuməti və Maliyyə Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilir. Azərbaycanda mühasibat uçotunun hüquqi tənzimlənməsi:

I səviyyə -Respublikada uçot siyasətinin həm hüquqi, həm metodoloji prinsiplərlə təşkili Respublika prezidentinin qanunlarını və Respublika hökumətinin qərarlarına əsaslanır.

II səviyyə - mühasibat uçotu ilə bağlı Azərbaycan Respublika qanunvericiliyi tərəfindən müəyyənləşdirilən standartları əks etdirir.

III səviyyə - tərtib olunan təlimatlardan və sənədlərdən ibarətdir.

IV səviyyə - istər əmlak, istər öhdəlik xarakter daşıyan müəssisələrin mühasibat uçotunun təribatının və həyata keçirilməsini əhatə edir. Azərbaycanda uçot siyasətinin aparılması sistemində bir sıra dəyişikliklər və əlavələr edilmişdir. Mühasibat uçotu iki formada təşkil edilir:

1)mərkəzləşdirilmiş

2)qeyri-mərkəzləşdirilmiş

Uçot mərkəzləşdirilmiş qaydada hazırlandıqda müəssisənin bütün sahələrində tərtib edilmiş ilkin sənədlər mərkəzi mühasibatlığa təqdim edilir. Sənədlər yoxlanıldıqdan sonra sintetik, analitik uçot həyata keçirilir və əldə edilən məlumatlara görə balans tərtib olunur. Məqsəd uçot şəhəndə çalışan işçilərin arasında düzgün formada əmək bölgüsünü dəqiqləşdirməyə və əmək məhsuldarlığının yüksədilməsinə şərait yaratmaq, uçotun avtomatlaşdırılması prosesini asanlaşdırmıqdan ibarətdir.

Uçot qeyri-mərkəzləşdirilmiş qaydada hazırlanıqda uçot işləri müxtəlif müəssisələrdə - sexlərdə, mağazalarda, restoranlarda və digər obyektlərdə aparılır. Bu zaman sintetik və analitik uçot aparılmalı, həmçinin balans tərtib edilməlidir. Mərkəzi mühasibatlıq özünün uçot şöbələrinin işçilərini təlimatlandırılmalı və onların işinin əldə olunan nəticəni nəzərdən keçirməlidir. Uçot işi qeyri-mərkəzləşdirilmiş formada tərtib edildiyi zaman uçot işçilərinin əməyinin düzgün bölüşdürülməsinə səbəb olur. Uçotun qeyri-mərkəzləşdirilmiş qaydada təşkili çəkilən xərcləri artırır. Bu səbəbdən də istehsal müəssisələrində uçotun mərkəzləşdirilmiş qaydada təşkili daha məqsədəuyğundur.

ABŞ-da informasiyanın dəyəri onun əhəmiyyətliyi və həqiqiliyi ilə müəyyən olunur. Informasiyanın təsərrüfatın fəaliyyətinə əhəmiyyəti qəbul olunmuş idarəetmə qərarının təsir imkanını müəyyən etməklə təsbit edilir. Informasiyanın dəyərini müəyyən edən amillər bunlardır:

1) vaxtında təqdim etmə - informasiya onun istifadəçilərinə zamanında təqdim olunmalıdır. Zamanında təqdim olunmayan informasiyalar müəssisənin real vəziyyətindən xəbərdar olmağa imkan vermir.

2)proqnozun hazırlanması – müəssisənin inkişaf səviyyəsini əks etdirən proqnozun hazırlanması gələcək zamanda sürətli inkişafa zəmin yaradır.

3)informasiya qaynaqları ilə əks əlaqənin olması-operativ idarəetmə sistemini təşkil edərək, obyektiv qərarlar çıxarmağa şərait yaradır.

4)həqiqilik- düzgün, dəqiq, obyektiv informasiyaların istifadəçilərə matdırılmasını xarakterizə edir.

Mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisələr hüquqi cəhətdən mühasibat uçotu hazırlamadan fəaliyyət göstərə bilməzlər. Nəticə olaraq, mühasibat uçotu müəssisənin idarəedilməsi, informasiya sisteminin formalaşmasının əsas tərkib hissəsi hesab olunur. Uçot informasiyaları daxili və xarici idarəetmə qərarları üçün çox vacib vasitədir. Belə ki, informasiya, planlaşma, nəzarət və təhlil kimi mühüm funksiyaları həyata keçirir.

Nəzarət-planın yerinə yetirilməsinin müəyyənləşdirmə prosesini özündə birləşdirir. Prosesi reallaşdırmaq üçün həqiqi xərcləri planla müqaisə etmək

metoduna müraciət edirlər. Müəssisənin vəziyyəti, öhdəlik, təsərrüfat əməliyyatlarının icrası üzərində nəzarətin təşkili təsərrüfat fəaliyyətindəki neqativ hallarla mübarizə və təsərrüfatdaxili ehtiyatları müəyyənləşdirmək məqsədi ilə yerinə yetirilir.

Müəssisədə daxili nəzarət bölünür: əvvəlcədən, cari və son.

Xarici maliyyə nəzarətini bank, vergi orqanları həyata keçirir.

Mühafizə-işçi hesablar planından istifadə edərək müəssisənin maddi dəyərlilərinin, pul vəsaitlərinin mühafizəsinin aspektlərini mühasibat uçotunda qeyd edilməsini nəzərdə tutur və uçotun aparılmasının obyektivliyini təmin edir.

Təhlil dedikdə qəbul edilən qərarların həm mütamadi şəkildə tədqiq edilmə prosesi, həm idarəetmə sisteminin fəaliyyətinə maneçilik törədən əks əlaqələrin təsir dərəcəsini müəyyən etmək zəruri hesab edilir.

Müasir dövrdə mühasibat uçotunun informasiyalarından həm daxili, həm də xarici istifadəçilər istifadə edir. Daxili istifadəçilər dedikdə, planlaşmanı və nəzarəti yerinə yetirmək məqsədi ilə zəruri informasiyalardan yararlanan idarə aparatında fəaliyyət göstərən işçilər, sahibkarlar, menecerlər nəzərdə tutulur. Xarici istifadəçilər isə informasiyaları maliyyə marağına görə istifadə edən kənar istehlakçılardır. Onlar müxtəlif qruplara bölünür:

-təşkilatlarda çalışmayan, lakin onun fəaliyyətində marağı olan şəxslər-investorlar, kreditorlar və digərləri

-birbaşa müəssisənin işində yalnızca dolayı yolla iştirakda maliyyə marağı olan şəxslər–dövlət idarəetmə orqanları, maliyyə institutları, fond bazarı iştirakçıları

-işgüzar əməkdaşlıq xaricində maliyyə baxımından marağı olmayanlar:., istər statiska orqanları, istərsə auditor firmaları və s. İnformasiyanın əhəmiyyətli olması qəbul olunan idarəetmə qərarının təsir imkanını təyin etməklə müəyyənləşdirilir. İnformasiyanın dəyərliliyinin müəyyənləşdirilməsinə aiddir:

-zamanında təqdim etmə–məlumat istifadəçilərə zamanında təqdim edilməlidir. Vaxtında təqdim olunmayan məlumatlar müəssisənin real vəziyyəti haqqında məlumatın alınmasına imkan vermir

-proqnozu təmin etmə–müəssisənin inkişaf istiqamətini əks etdirilməsi
-informasiya bazaları ilə əks əlaqənin mövcudluğu–operativ idarəetmə qərarının yerinə yetirilməsini təmin edir.

1.2. Uçot siyasəti anlayışı və istehsal müəssisələrinin inkişaf strategiyasında onun aspektlərinin əhəmiyyəti

Uçot siyasəti–mühasibat uçotunun hazırlanması üsullarının cari qruplaşdırılması və yekun ümumiləşdirilməsinin məcmusudur. İstehsal müəssisələrində tətbiq edilən mühasibat uçotu onun müəyyən qaydalar çərçivəsində aparılmasını nəzərdə tutur. Əsas problem uçotun aparılmasından əldə edilən maksimum effektin yaradılmasını və tətbiqini təmin etməkdir.

Müəssisənin uçot siyasəti məsələsində araşdırılmalıdır:

- uçot siyasətini təsdiqləyən müəssisənin rəhbəri
- uçot siyasətini formalaşdıran və hazırlayan müəssisə mühasibi
- auditor
- vergi inspektoru

Müəssisənin uçot siyasəti mühasibat informasiyalarında maddi marağı təmin edən mühüm nəzarət obyektidir. Belə ki, müəssisənin uçot siyasəti həyata keçirir:

- 1) Mühasibat uçotu sisteminin liberallaşdırma prosesinin reallaşdırılmasını
- 2) Mühasibat uçotu üzrə normativ sistemin təkmilləşdirilməsini
- 3) Beynəlxalq standart cavab verən mühasibat uçotunun islahatına əsasən qüvvədə olan qanunvericiliyin tətbiqi

Azərbaycanda bu tip istiqamətverici sənəd hazırlanaraq uçot sistemində tətbiq olunur. 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi tərəfindən uçot siyasətini nəzərdə tutan əsasnamə qəbul edilmişdir. Əsasnamə rəsmi standart kimi qəbul edilmişdir.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın gələcək inkişafı vəzifələrini uğurla həyata keçirmək məqsədi ilə uçotun elmi səviyyədə təşkili vacib şərtidir. Mühasibat

uçotunun səmərəli təşkilini həyata keçirmək üçün yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə ehtiyac var. Mühasibat uçotunun səmərəli təşkili dedikdə minimum əmək və vəsait hesabınaəldə olunan yüksək nəticələr nəzərdə tutulur.

Uçotunun tərtibi həyata keçirilən əməliyyatların tam şəkildə sənədləşdirilməsini, aparılan hesabın qrafikinə müəyyənəşdirilməsini, hesablar planının təşkili prinsiplərini seçmək və s.təmin etmək kimi vəzifələrini əhatə edir(S. M. Səbzəliyev, Y. Mustafayev, N. Musayeva: 2014.s 36). Müəssisələrdə mühasibat uçotu məlumatlarının yardımını ilə həm müəssisə işinə nəzarət həyata keçirilməsinə nəzarət mümkün olan versiyada təşkil edilməlidir. Bu səbəbdən Azərbaycanda vahid xalq təsərrüfatı üçün xüsusi uçotu sistemi yaradılmışdır. Uçot planının səmərəli şəkildə təşkili bu formada təmin olunmalıdır:

- 1) Təsərrüfat vəsaitinin olması və onun toplanma mənbələri üzərində nəzarəti
- 2) Planın həyata keçirilməsini və müəssisənin iqtisadi inkişafını əks etdirən məlumatları təmin etmək
- 3) Düzgün hesabat məlumatlarını üst təşkilata zamanında təqdi etmək
- 4) Uçot sistemini avtomatlaşdırmaq məqsədi ilə ən müasir vəsaitlərdən istifadə olunması

Müəssisələrdə uçotunun səmərəli təşkil olunması üçün bir sıra şərtlərə əməl edilməsi vacibdir. Uçotu səmərəli formada təşkil etmək üçün istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti öyrənilməlidir. Belə ki, müəssisələrin strukturu, istehsal istiqaməti, iş istiqaməti, maliyyə planı, istehsal texnologiyası, iş texnologiyası tədqiq edilməlidir. Uçotun düzgün təşkilinin ən mühüm şərtlərindən biri uçotun həyata keçirilməsi barəsində mühasibat aparatının qüvvədə olan qaydaları əsasında qurulmasıdır.İstehsal müəssisələrinin maliyyə və uçot hesabatları biri-biri ilə müqayisəyə edildiyi təqdirdə istifadəçilər üçün daha faydalı olur. Müəssisə rəhbərləri uçot siyasətini qəbul etdikləri zaman güman edirlər ki, onların metodları biznesin spesifikliyini daha yaxşı formada əks etdirir. Zaman keçdikcə müəssisələrin məqsədləri dəyişdiyi kimi, uçot standartları və metodları da dəyişimə məruz qalır, təkmilləşdirilir.

Mühasibat uçotu və hesabatda baş verən dəyişikliklərin əks etdirilməsi daima mütəxəssislər tərəfindən müzakirə predmeti olmuşdur. Maliyyə təhlilləri əsasən müxtəlif dövrlərin hesabatlarının müqayisəsinə istinad edir. Uçot siyasətində edilən hər hansısa bir dəyişiklik hesabatlarda uyğunsuzluğa səbəb olur və maliyyə təhlilinin nəticələrində təhriflər yaradır. Bu səbəbdən də, ilk öncə uçot prinsiplərində hər hansısa dəyişikliklər nəzərdə tutularsa, həmin dəyişikliklərin hesabatların müqayisəsinə nə dərəcədə təsir edəcəyini təhlil etmək və dəyərləndirmək daha məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə xüsusi standartlar yaradılmışdır. Əsas məqsəd uçot siyasətində edilən dəyişikliklərə dair məlumatı verilməsi və uçotun siyasətin seçilməsi üçün istifadə edilən amillərin müəyyən olunmasıdır.

İstehsal müəssisələrinin maliyyə hesabatlarında əks etdirilən məlumatlar ondan istifadə edənlər üçün faydalı olmalı və hesabatlar müqayisəyə gəlməlidir. İstər səhmdarlar, istərsə də potensial investorlar yalnız müəssisənin maliyyə vəziyyətini- öyrənməklə kifayətlənmirlər. Həmçinin, maliyyə göstəricilərindəki dəyişikliklərin ümumi meyarlarını da dəyərləndirirlər. Nəzərdə tutulan meyarlara düzgün qiymət vermək məqsədi ilə müəssisə ardıcıl şəkildə uçotun normativ prinsip və qaydalarını tətbiq etməlidir. Həmçinin, bütün kənarlaşmalar hesabat əlavələrində dəqiq formada öz əksini tapmalıdır. Hesabat tətbiq olunan metodların və prinsiplərə əsasən uçotun hazırlanmasında müəyyən prinsiplərin seçilməsidir. (S. M. Səbzəliyev: 2003. s. 76-78).

Milli Mühasibat Uçotunun müəyyən olunmuş standartlarına nəzər yetirdiyimiz zaman mühasibat uçotunda baş verən dəyişikliklərə, xüsusi ilə də prinsip və qiymətləndirilməsinə həsr edilmişdir. Məqsəd uçot siyasətində baş verən dəyişikliklərlə bağlı məlumatların göstərilməsi, uçot siyasətinin müəyyən edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün istifadə edilən meyarların müəyyən olunmasından ibarətdir. Maliyyə hesabatlarının tərtibatı və təqdimatı prosesi zamanı müəssisənin irəli sürdüyü konkret prinsiplər, əsaslı şərtlər və qaydalar uçot siyasəti adlanır (S. M. Səbzəliyev: 2003. s. 79-81).

Uçotda edilən dəyişikliklər (əsasən qiymətlərdə)–öhdəliklərin mövcud statusunun, gələcək iqtisadi səmərəsinin qiymətləndirilməsi nəticəsində öhdəliyin balans dəyərinin düzəldilməsidir. Uçotda dəyişikliklər alınan yeni informasiyalardan və vəziyyətin dəyişməsindən qaynaqlandığından səhvlərin düzəldilməsi hesab olunur. İstər ciddi informasiya boşluqları, istərsə də məlumatın yanlış təqdimatı istifadəçi şəxslərin maliyyə hesabatlarına əsaslanan qərarlarına bilavasitə təsir etdikyi təqdirdə əhəmiyyətlidir. İstifadəçilərin müvafiq məlumatlara yiyələnməsi və onları diqqətli şəkildə gözdən keçirmə istəyi mövcud şərtlər əsasında həyata keçirilir (MHBS 1: 2014. s. 96-98).

Müəssisənin müəyyən illər ərzində mövcud olan maliyyə hesabatlarında dəqiq olmayan informasiyalardan istifadə olunması və yalnız məlumatların olması nəticəsində edilən səhvlər və təqdim olunmuş yanlış bəyanatlar nəzərdə tutulur:

a) informasiya nəzərdə tutulan illərin maliyyə hesabatlarını dərc etdirmək məqsədi daşdığı və tətbiq olunduğu təqdirdə

b) informasiyanın nəzərdə tutulan hesabatların tərtib edildiyi, təqdim olunma prosesində uçotu məntiqi şəkildə mümkün olduqda

Bu tip yanlışlar bunlardır: uçot siyasəti tətbiq edilən zamanı edilən səhvlər, saxtakarlıq halları, mövcud faktların göstərilməməsi, səhv izahat verilməsi.

Retrospektiv tətbiq forması–uçot siyasətinin təşkilat, firma və digər müəssisə əməliyyatlarına sabit standart formada tətbiq edilməsidir. Retrospektiv şəkildə yenidən təqdim etmə dedikdə maliyyə hesabatları elementlərinin qiymətləndirilməsi və açıqlanmasına dair ümumi hesabat dövrlərinə aid olan səhvlərin düzəldilməsi nəzərdə tutulur.

Mümkünsüzlük–istehsal müəssisəsinin mümkün olan bütün cəhdlərinə rəğmən, yenə də standartların tələbini tətbiqini realaşdırma bilmədikdə, tələbin tətbiqi mümkünsüz hesab edilir. Keçmiş hesabat dövrünü nəzərdə tutan uçot siyasəti dəyişikliyi retrospektiv formada tətbiq etmək, səhvi düzəltmək üçün informasiyaları retrospektiv qaydada yenidən tətbiqi qeyri-mümkün sayılır:

1) retrospektiv tətbiqin nəticəsi müəyyən edilə bilmədikdə

2) retrospektiv tətbiq etmə nəzərdə tutulan dövrdə müəssisə rəhbərliyinin niyyətləri barəsində fərziyyələrin göstərilməsini tələb etdikdə

Maliyyə hesabatlarının mühüm məqsədləri formasında istifadə olunan mühasibat uçotunun prinsipləri demək olar ki, eyni müəssisələrin maliyyə hesabatlarının müqayisəliliyini qarşıyır. Şübhəsiz, investorlar, kreditorlar, potensial işçilər üçün belə bir qaydanın mövcudluğu əsaslandırılmış qərarların qəbulunu sadələşdirir. Hesabatların mütləq formada müqayisəsinə tam nail olmaq hələki mümkün deyildir. Başlıca səbəb uçotunun alternativ metodlarının kifayət qədər olmasıdır. Müqayisəlilik–məlumatların birbaşa keyfiyyətini xarakterizə edir. Belə ki, müqayisəlilik istifadəçilərə şərait yaradır ki, iqtisadi hadisələr arasındakı oxşarlıq və fərqlilikləri müəyyənləşdirə bilsinlər. İnformasiyaların keyfiyyəti baxımından müqayisəlilik prinsipinin tətbiqinin nəticəsinə əsasən istifadəçilərə müəssisənin uçot siyasəti, onda baş verən dəyişikliklər və alınan effekt barəsində məlumat verilir. Maliyyə hesabatlarının həm beynəlxalq, həm də milli standartları müxtəlif müəssisələrin nəticələrinin müqayisəliliyinin keyfiyyətini artırır.

Mühasibat Hesabatının Beynəlxalq Standartları hamı tərəfindən anlaşılın, qəbul edilən mühasibat dilidir. Həmçinin, hesabatların müqayisə edilməsi özbaşına həyata keçirilməməli, verilən məlumatların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına mane olmamalıdır.

1.3. Uçot siyasətinin istehsal müəssisələrinin vergi öhdəliklərinə və maliyyə hesabatının göstəricilərinə təsiri

Mühasibat uçotu haqqında ilkin müşahidə və dəyər ölçüsünün cari formada qruplaşdırılması və ya ümumiləşdirilməsi uçot siyasəti adlandırılır. İstehsal müəssisələrində aparılan mühasibat uçotunu müəyyən qaydalar əsasında həyata keçirilir. Belə ki, uçot siyasəti dedikdə mühasibat informasiyalarında əks olunan nəzarət obyektinin istehsal müəssisəsinin və ya onun rəhbərlərinin maddi marağıdır. Beləliklə, müəssisənin uçot siyasəti ibarətdir:

- uçot sisteminin liberallaşdırılması
- uçotun normativ sistemin təkmilləşdirilməsi

-beynəlxalq standartta cavab verən mühasibat uçotunun Proqramına müvafiq tədbirlərin reallaşdırılmasında normativ qanunvericiliyin tətbiq edilməsini

Ümumiyyətlə, uçot siyasəti qurularkən uçot sistemini formalaşdıran hüquqi normativ tələblərə xüsusi ilə riayət edilir. Uçot siyasətinin qurulması xüsusi tələblər nəzərdə tutulur:

- istehsal müəssisəsi əmlak və öhdəliklərini xüsusi formada digərlərindən ayırır

-istehsal müəssisəsi həm fasiləsiz fəaliyyətinə, həm inkişafına, həm əmlak, həm də öhdəliklərinə dair gələcək zamana kimi təminat verir

-istehsal müəssisəsi öz uçot siyasətini qanunvericiliyin tələblərinə uyğun şəkildə tənzimləyir.

- istehsal müəssisəsi gəlir və xərclərin mühasibat uçot registrlərində dəqiq formada xronoloji ardıcılıqla qeyd etməli, kapitalin inventarizasiyanın nəticəllərini mühasibat uçotunda düzgün şəkildə əks olunmalıdır.

İstehsal müəssisənin uçot siyasəti həm müəssisə əmlakının, müəssisə öhdəliklərinin, həm kapitalının, həm dövriyyə vasitələrinin natural göstəricilər əsasında düzgün şəkildə toplanması və sistemləşdirilməsini təmin edir. İstehsal müəssisənin istər əmlakı, istər öhdəlikləri, istər maliyyə vəziyyəti, istər kapitalların, istərsə də maliyyələşmələrinin nəticə göstəriciləri istisnasız şəkildə düzgün formada əks olunmalıdır. Uçot siyasəti vergi orqanları, kreditorlar, operativ rəhbərliyin və idarəetmənin reallaşdırılması barəsində lazımi informasiyaları dolğun formada təhlil etmək və inkişaf istiqamətlərini araşdırmaq məqsədilə açıqlanır.

Mühasibat uçotunun tərkibinə daxil olan və onun tərkib hissələrindən biri olan vergi uçotu həm vergiyə cəlb olunma, həm də vergi hesabatı hazırlamaq funksiyası daşıyır. Vergi uçotu müvafiq mühasibat qaydalarına cavab verə biləcək formada tərtib olunur. Həmçinin, vergi bazasının dəqiq

şəkildə tədqiq edilməsi məqsədi ilə mühasibat uçotu informasiyalarında müxtəlif lazımi düzəlişlər etmək səlahiyyətinə malikdir. Belə ki, düzəlişlə bağlı aparılan hesablamalar hesablama nəticəsində əldə edilən düzəlişləri uçotda göstərməklə həyata keçirilir. Bu tip vergi hesablama şəkli həm cədvəl, həm də vergi kartları formasında hazırlanan məlumatların sistemləşdirilməsi vergi registrlərinin fəaliyyəti və təsdiqinə imkan yaradır. Vergi uçotunun prinsipləri aşağıdakılardır:

1) vergi ödəyiciləri vergi öhdəliklərini düzgün formada müəyyənləşdirmək məqsədi ilə zəruri olan ilk informasiyaları əldə etmək və onları təyin olunmuş şəkildə qeyd etmək

2) ilk vergi informasiyalarını vergi registrlərində və uçot hesablarında zamanında əks etdirmək

3) vergi öhdəliklərinin səviyyəsini dəqiq formada müəyyənləşdirmək

4) vergi hesabatını dəqiq və düzgün şəkildə formalaşdırmaq

5) vergi informasiyasının və hesabatının formalaşdırılmasına nəzarət etmək

Nəticədə vergi uçotu vergi öhdəliklərinin obyektiv hesablanması və müəssisənin vergi hesabatının tərtib olunması məqsədi ilə zəruri maliyyə informasiyalarının əldə olunması, qeydə alınması və tətbiqini yerinə yetirir. Bir çox istehsal müəssisələrində mühasibat uçotunun aparılması zamanı oxşar tələblərin olması müxtəlif normativ sənədlərlə nizamlanır. Ən əsasları nəzər yetirək:

-müəssisə özünə məxsus təsərrüfat əməliyyatlarının uçotunu Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi mühasibat uçotunun hesablar planına uyğun şəkildə hazırlayır

-müəssisənin təsərrüfat əməliyyatlarının mühasibat uçotu Azərbaycan manatı ilə aparılır. Təsərrüfat fəaliyyətinin sənədləşdirilməsi, qeydiyyatı və mühasibat hesabatının tərtibatı Azərbaycan dilində həyata keçirilir

-müəssisələr üçün qəbul olunmuş uçot siyasəti ümumi hesabat dövrü müddətində vacib hesab edilir. Belə ki, müəyyən olunan bu siyasət uçotun

qarşısına bir sıra tələblər qoyur: məlumatlar tam və dəqiq formada əks etdirilməli, səmərəli olmalıdır

-müəssisədə mülkiyyət hüququna sahib əmlaklar, hüquqi şəxslərə məxsus əmlakdan ayrı şəkildə uçota alınır

-mühasibat uçotunun, hesabatının təşkili və təqdim edilməsi, qanunvericiliyə riayət edilməsi və auditinin aparılması üzərində məsuliyyət müəssisənin rəhbərinə həvalə olunur

Büdcəyə ödəniləcək vergi miqdarının müəyyən edilməsinin düzgünlüyünə bilavasitə təsir edən vergi uçotu və mühasibat uçotunda edilən səhvlər çox ağır nəticələrə səbəb ola bilər. Vergi uçotu üçün uçot siyasətinin təşkili prinsipləri Vergi Məcəlləsinində öz əksini tapmışdır. Vergi və rüsumlar haqqında qanunvericilik normalarının təhlilinə əsasən, vergi ödəyicisi müəssisənin istifadə etdiyi vergi sistemindən asılı olmayaraq seçim etmək hüququna sahibdir.

Büdcəyə köçürülən vergilərin miqdarı və ödənilmə vaxtı uçot siyasətini formalaşdıran zaman müəssisə rəhbərliyinin seçimlərdən çox asılıdır. Bu səbəbdən də, iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində xüsusilə vacib olan vergi uçotunun optimallaşdırılmasının qanuni vasitələrindən biri olan vergi uçotu siyasətidir. Bir çox hallarda mühasibat və vergi siyasəti bir-birindən asılıdır. Və yalnız düşünülmüş birləşməsi ilə vergi optimallaşdırılması mümkün olacaq. Məsələn, əmlak vergisi üçün vergi bazası uçot məlumatlarına görə müəyyən edilmiş əsas vəsaitlər kimi nəzərə alınan əmlakın qalıq dəyəri əsasında hesablanır. Müvafiq olaraq, büdcəyə ödəniləcək vergi məbləğinə uçot siyasətində müəyyənləşdirildiyi kimi əsas vəsaitlərin uçotunun təşkili birbaşa təsir göstərir. Beləliklə, mövcud vəziyyətdə mühasibat uçotu siyasəti və mühasibat uçotu və vergi tutulması baxımından səriştəli tərtib edilmiş bir sifariş zəruridir.

Mənfəət vergisi maddəsinə əsasən Vergi Məcəlləsinə müvafiq şəkildə istehsal müəssisəsinin mənfəətindən hesablanılan vergi miqdarı uçota alınır. Mühasibat mənfəət və ya zərər nəticələrinə uyğun olaraq hesablanan, vergitutma mənfəətinin və ya zərərinin xərclərindən asılı olmadan mühasibat uçotunda öz

əksini tapan mənfəət vergisinin müəyyən edilən miqdarı mənfəət vergisi üzrə şərti gəlirlərdir. Mənfəət vergisi üzrə şərti gəlirlər Vergi Məcəlləsinin müəyyənləşdirdiyi mənfəət vergisinin dərəcəsinə görə hesabatın aparıldığı dövrdə formalaşan mühasibat mənfəətinin məbləğindən əldə edilmiş verginin kəmiyyətinə bərabərdir. Mənfəət vergisi üzrə şərti gəlirlər hesablar planında iki formada qeydiyyatla alınır:

- 1) Cari mənfəət vergisi üzrə gəlirlər
- 2) Təxirə salınan mənfəət vergisi üzrə gəlirlər

Hesabat dövründə xalis mənfəət maddəsinə əsasən istehsal müəssisəsinin hesabat dövrü müddətində qazandığı mənfəət məbləğinin əsasında hesablanan mənfəət vergisini hesablamaqla əldə edilən nəticə məbləğ göstərilir(Q.Ə. Abbasov: 2015. s. 65).

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ UÇOT SİYASƏTİNİN ÜMUMİQƏBUL EDİLMİŞ ASPEKTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ AÇIQLANMASI METODOLOGİYASI

2.1. İstehsal müəssisələrində uçot siyasətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 94-cü maddəsinə əsasən Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi mühasibatlığa dair ümumi qaydalar müəyyən edir. Bu isə o deməkdir ki, mühasibat uçotunun qanun və tənzimləyici normativ sənədləri Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən olunur (<http://www.e-qanun.az/framework/897>).

4 iyun 1994-cü ildə “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu dərc edilmişdir. Qanunun qüvvəyə minməsi ölkəmizdə kiçik sahibkarlıqların inkişafına təkan verən ən böyük addım olmuşdur. Sahibkarlığa diqqət göstərən hər bir ölkədə olduğu kimi Azərbaycanda da bu qanun onun stimullaşması, inkişafına dəstək və genişlənməsi üçün əvəzedilməz rola sahib oldu. Qeyd olunan qanunun qüvvəyə minməsi ölkə iqtisadiyyatının mühüm seqmenti olan kiçik sahibkarlıqların inkişafında məqsədyönlü və dəstəkləyici proqramların həyata keçirilməsi üçün zəmin yaratdı. Qanun əsasında sahibkarlara dəstək proqramları işlənib hazırlandı və həmin proqramlar bir neçə istiqamətdə həyata keçirilmişdir. Sahibkarlıqlara dəstək proqramlarının əsas məqsədi isə, əsasən, iqtisadiyyatın canlanması, ölkədə işsizliyin azaldılması, normativ-hüquqi bazanın inkişaf etdirilməsi, müxtəlif təbəqədən olan əhəlinin sahibkarlığa cəlb edilməsi, maliyyə yardımının edilməsidir. Qanunda kiçik sahibkarlıqlara müxtəlif yardımların edilməsi nəzərdə tutulmuşdur, bura lizinqlərin verilməsi, subsidiyalar, güzəştli kreditlər şəklində dəstəyin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

27 avqust 2002-ci il tarixində ölkə prezidenti “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli fondu haqqında Əsasnamə” və “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitinin istifadə edilməsi Qaydaları” haqqında fərmanlar imzalamışdır. Qeyd olunan fərmanlar Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafına mühüm dəstək olmuş, əsasən, sahibkarlıq

fəaliyyətində dövlətin dəstəyini artırmaq və sahibkarlıqların daha da genişlənməsini təmin edilməsində mühüm rola sahib olmuşdur. Qeyd olunan fərmanlar əsasında 2006-cı ildə regionlarda Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun nümayəndəliklərinin açılması və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin həmin nümayəndəliklərə müraciəti, həmçinin, güzəştli kreditlər haqqında 504 sayılı fərmanı imzalanmışdır.

Ölkə prezidentinin 13 oktyabr 2011-ci ildə imzaladığı “Azərbaycan Respublikası Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun vəsaitlərinin istifadəsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi haqqında” adlı fərman əsasında fondun işləmə mexanizmində, vəsaitlərin istifadəsində bir sıra əlavələr və dəyişikliklər oldu. Qeyd olunan dəyişikliklərdən ən mühümü sahibkarlar üçün nəzərdə tutulmuş güzəştli kreditlərin miqdarının artımı olmuşdur, belə ki, həmin kreditlərin aşağı limiti 5000 manat, yuxarı məbləği isə 10 milyon manat kimi nəzərdə tutulmuşdur. Həmçinin, kreditin geriödəmə müddəti də uzadılaraq 10 ilə çatdırıldı.

Respublikamızda sonrakı dövənlərdə də sahibkarlıq fəaliyyəti üçün bir sıra islahatlar aparılmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə aparılan islahatlar əsas 2 istiqamətdə olmuşdur. Birincisi, 20 oktyabr 2015-ci ildə ölkə qəbul olunmuş “Sahibkarlıq sahəsində aparılan yoxlamaların dayandırılması haqqında” qanundur. Həmin qanun əsasında sahibkarlıqlarda tətbiq edilən nəzarət iki il müddətində dayandırıldı. Qeyd olunan qanuna əsasən sahibkarlıq subyektlərində yoxlamalar yalnız vergi orqanları tərəfindən aparıla bilər və burda isə məqsəd insan həyatını təhlükədə qoyan halların qarışısını almaq idi. 2016-cı ildə ölkə başçısının fərmanlarına əsasən sahibkarların hüquqlarını qorumaq məqsədilə Apelyasiya Şuraları yaradılmışdır. Yerlərdə yaradılmış Şuralara daxil olan hallara baxılır, həmin Şuraların fəaliyyətinə isə Prezident yanında təsis edilmiş Apelyasiya Şurası nəzarət edir. Sahibkarlıq müəssisələrində əsas maneələrdən biri onlardan əksər fəaliyyət üçün lisenziyaların tələb olunması idi və həmin lisenziyaların alınmasına qoyulan şərtlər idi, lakin ölkə başçısının 2016-cı ildə imzaladığı “Lisenziyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” fərmana əsasən əgər əvvəl lisenziya tələb olunan sahələrin sayı 59 idisə, yeni fərmanla bu say 37-yə endirildi. Əlavə olaraq, müddəti bitməmiş

lisenziyaların müddəti limiti də aradan qaldırılmışdır, həmçinin, lisenziyaların əldə edilməsi üçün şərtlər olduqca yüngülləşdirilmişdir. Bundan əlavə, yeni təqdim olunmuş lisenziyalar müddətsiz olaraq buraxılır və onların əldə olunması üçün rüsumlar isə 2 dəfə azaldılıb, regionlarda isə bu azalma 4 dəfəyə qədərdir.

İstehsal müəssisəsinin formalaşdırdığı uçot siyasəti aşağıdakı prinsiplərə cavab verəcək formada olmalıdır:

- Tamlıq
- Etibarlılıq
- Ziddiyətsizlik
- Rasionallıq

Mühasibat uçotu hazırlanarkən müxtəli prinsiplərdə nəzərə alınmalıdır. Məsələn, əhəmiyyətlik, düzgün formada təqdimat, neytrallıq, ardıcillıq ehtiyatlılıq, tamlıq, müqayisəlilik və s. Bir dəfə qəbul olunmuş qaydalar davamlı olaraq digər dövrlərdə təkrar tətbiq olunduqda ardıcillıq konsepsiyasına əsaslanır. Məlumat hesabatlarında əks olunarkən, əsasən əhəmiyyətli maddələrin üzərində dayandıqda bu əhəmiyyətlik konsepsiyasının mahiyyətinə əsaslanır (R. Fətullayev: 2015. s. 76-78.).

Maliyyə uçotunun başlıca məqsədi maliyyə hesabatı formasında informasiyaların hazırlanmasından ibarətdir. Bu məlumatlar birinci növbədə müəssisə ilə birbaşa əlaqəsi olan kənar istifadəçilər üçün nəzərdə tutulur. İdarəetmə uçotundan müəssisənin fəaliyyətinin planlaşdırılması, qiymətləndirilməsi və onlara nəzarət prosesində menecerlərin informasiya tələbatını ödəmək üçün istifadə edilir. Maliyyə və idarəetmə uçotun uçotun iki əsas hissəsi kimi fərqləndirilməsinə bir sıra xarici ölkə alimlərinin əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Bu zaman, uçot hesabdarlıqdan fərqləndirilir, təhlil isə uçotun bir hissəsi kimi traktovka olunur. Vergi uçotunun ayrılıqda mövcud olması isə ilk növbədə vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə əlaqədardır. Vergi uçotunun son nəticəsi vergi hesabatı ilə tamamlanır. Belə bir hesabatın formalaşması qaydaları və üsulları müxtəlif ölkələrdə biri-birindən fərqlənir. Vergilərin hesablanması qaydası xüsusi orqanlar tərəfindən tənzimlənir və bütövlükdə vergi sisteminin məqsədlərinə tabe

edilmişdir.

İdarəetmə uçotu hər bir müəssisə üçün unikaldir və dövlət tərəfindən tənzimlənməyə məruz qalmır. İdarəetmə uçotunun nəticələri istənilən faydalı formada, istənilən zəruri göstəricilərlə və istənilən dövriliklə tərtib edilən idarəetmə hesabatına çevrilir. Bu baxımdan bütün hallarda idarəetmə uçotu müstəqil fənn kimi tədris olunmaqdadır. Məqsədlərin müxtəlifliyinə baxmayaraq həmin sistemlər biri digəri ilə əlaqədardır – onlar müəssisənin fəaliyyəti haqda eyni məlumatlara əsaslanırlar. Bundan başqa bir sistemdə formalaşan açıqlanmış informasiyalar qarışıq görünüşdə digər sistemdə tətbiq edilə bilər. Məhz idarəetmə uçotu sistemində formalaşan məhsulların maya dəyəri və satılmış məhsulların miqdarı haqda açıq informasiyalar maliyyə uçotunda pul ifadəsində əks etdirilir. Maliyyə uçotu araşdırıldıqda bir çox hallarda aşağıdakı səciyyəvi xüsusiyyətlər kəsb edir: - maliyyə uçotu ikili yazılış əsasında qurulur; - maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı tənzimlənməyə məruz qalır (bəzi ölkələrdə onlar milli standartlar (məs. ABŞ, Azərbaycan, Qazaxıstan, və s., digərlərində isə qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir – məs. Almaniya, Rusiya Federasiyası və s.).

- maliyyə hesabatı dövrü tərtib edilir, bu zaman əsas dövr bir il sayılır;

- maliyyə uçotu aparılır və əsas maliyyə hesabatları pul ölçüsü ilə tərtib edilir;

- maliyyə uçotunun və maliyyə hesabatının obyektı bütövlükdə müəssisə hesab olunur.

Qeyd etməliyik ki, ümumi nəzarət münasibətlərinə qarşılıqlı əlaqədə olan müəssisələr qrupu mövcud olduqda konsolidə edilən hesabat formalaşır. Həmin xarakterik cəhətlər deməyə imkan verir ki, maliyyə uçotu anlayışı Azərbaycanın uçot praktikasında geniş yayılan mühasibat uçotu anlayışına daxildir. Lakin məhsulların maya dəyərinin kalkulyasiyası ənənəvi olaraq idarəetmə uçotuna aid edilir. Azərbaycanın bilavasitə uçot sahəsində ixtisaslaşan alimlərindən bir neçəsi (məs. S.Müslimov, Q.Abbasov, S.Qasımov, V.Quliyev və b.) maliyyə və idarəetmə uçotu arasındakı qarşılıqlı əlaqəyə özlərinin son illərdəki tədqiqatlarında xeyli fikir vermişlər. Nəzərə alsaq ki, menecerlər maliyyə hesabatından müəssisənin idarə

olunması üçün istifadə edirlər, onda belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı idarəetmə uçotu sisteminə daxildir. Başqa sözlə, idarəetmə uçotu daha geniş anlayış kimi traktovka olunur. İngilis-amerikan uçot məktəbinin nümayəndələri maliyyə uçotu və maliyyə hesabatını müəyyən dərəcədə varisləklə müəyyənləşdirirlər. Həmin məktəbin nümayəndələrinin tədqiqatlarında maliyyə uçotunun aşağıdakı təriflərinə rast gəlmək mümkündür. Bir qrup iqtisadçılara görə maliyyə uçotu – təşkilatların uçot yazılışları sistemindən alınan maliyyə göstəricilərinin ümumiləşdirilməsi və onların illik hesabatlar formasında dərc edilməsinin ümumiləşdirilməsi prosesidir. Digər qrup iqtisadçılara görə maliyyə uçotu elə bir prosesdir ki, onun vasitəsilə müəssisənin maliyyə hesabatının hazırlanması başa çatır. Bu hesabatlar daxili və kənar istifadəçilərin səmərə götürməsi üçün nəzərdə tutulur.

Uçot dedikdə, faydalı qərarların qəbulu üçün zəruri sayılan informasiyaların ölçülməsi, işlənilməsi və təqdim edilməsi sistemi başa düşülür... Maliyyə uçotu elə uçot informasiyalarına aiddir ki, bunlar təşkilatın daxilində menecerlər tərəfindən istifadə edilir və təşkilata münasibətdə kənara da verilir. Maliyyə hesabatı aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir. Maliyyə hesabatı – ümumiləşdirilən maliyyə hesabatlarının formalarıdır. Onlar dövrü əsasda hazırlanılır, kənar və daxili istifadəçilərin ehtiyaclarını ödəyir. Eyni zamanda maliyyə hesabatı prinsiplial vasitədir və onun köməyi ilə maliyyə informasiyaları müəssisənin daxili və kənar istifadəçilər məlumatlandırılır.

Maliyyə hesabatına hər şeydən əvvəl balans, mənfəət və zərər haqqında hesabat, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat və xüsusi kapitalın hərəkəti haqqında hesabat daxildir. Müxtəlif əlavə informasiyaları açıqlayan izahedici qeydlər maliyyə hesabatının ayrılmaz hissəsidir. Bəzi iqtisadçılara görə maliyyə hesabatı təşkilatın əməliyyatı haqqında qərar qəbul edən şəxsləri ümumiləşdirilmiş informasiyalarla təmin edir. Daha dəqiq desək, maliyyə hesabatı istifadəçilərin geniş dairəsinin ümumi informasiya tələbatını təmin etməyə yönəldilmişdir. Maliyyə hesabatının məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyətinin nəticələri və pul axınları haqda informasiyalarla təmin etməkdən ibarətdir. Belə

informasiyalar isə bütün hallarda iqtisadi qərar qəbul etmək üçün istifadəçilərə faydalıdır. Maliyyə hesabatının tam dəsti, özündə balansı, mənfəət və zərər haqqında hesabatı, xüsusi kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabatı, uçot siyasətinin təsvirini və izahedici qeydləri birləşdirir.

Maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının yuxarıda qeyd olunan təriflərinə istinad edərək belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu maliyyə hesabatının hazırlanması prosesidir. Maliyyə hesabatı isə ilk növbədə həmin prosesin nəticəsidir. Başqa sözlə desək, maliyyə hesabatı müəyyən hesabatlar formasında müəssisə haqqında strukturlaşdırılan informasiyalar deməkdir. Eyni zamanda göstərilən təriflərdə fərqləndirilən iki əsas anı xüsusilə qeyd etmək lazımdır:

- bir proses və nəticə kimi maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının qarşılıqlı əlaqəsinin birmənalı olmaması;
- maliyyə hesabatının nəzərdə tutulan istifadəçilərinin dairəsi.

Bir proses və nəticə kimi maliyyə uçotu və maliyyə hesabatının qarşılıqlı əlaqəsinin birmənalı olmaması maliyyə hesabatının təriflərində dəqiq göstərilir. Praktik olaraq bu təriflərin hər hansı birində məlumatların birbaşa maliyyə uçotu sistemindən (baxmayaraq ki, belə bir qarşılıqlı əlaqə maliyyə uçotunun təriflərində verilir) alınması göstərilir. Belə bir faydalı məlumatların verilməsi üsulu kimi maliyyə hesabatı əsas götürülür. Bu ondan irəli gəlir ki, maliyyə hesabatında xüsusən də Beynəlxalq Standartlarda əks etdirilməsi tələb olunan informasiyaların həcmi bilavasitə maliyyə uçotu sistemindən alınma bilən informasiyaların həcmindən kifayət qədər çoxdur. Eyni zamanda yaddan çıxarmaq olmaz ki, bəzi standartlar maliyyə hesabatına müəyyən qeyri-maliyyə informasiyalarının daxil olunmasını tələb edir. Məs. “Əlaqəli tərəflər haqqında informasiyaların açıqlanması” adlı 24 sayılı Beynəlxalq Standart, yaxud həmin adda 25 sayılı MMUS əlaqəli tərəflər haqqında informasiyaların hesabatda verilməsini vacib sayır. Belə tərəflərə isə menecerlər və onların yaxın ailə üzvləri də aiddir. Maliyyə hesabatlarının özündə maddələrin qiymətləndirilməsi əvvəllər maliyyə uçotu sistemində əks etdirilən ilk dəyərə deyil, hesabat dövrünün sonuna əməliyyatlarda əks etdirilən bazar qiymətlərinə istinad edə bilər. Məs., “Maliyyə alətləri: tanınma

və qiymətləndirmə” adlı 39 sayılı Beynəlxalq Standarta yaxud eyni adlı 36 sayılı MMUS-a uyğun olaraq satılmaq üçün nəzərdə tutulan maliyyə investisiyalarını və hesabat dövrünün sonuna ədalətli dəyərlə satıla bilən maliyyə investisiyalarını əlavə informasiya kimi tələb edə bilər. Maddələrin bazar qiymətləndirilməsinin açıqlanması da əlavə informasiya kimi tələb olunmaq hüququna malikdir. Sadalananlardan başqa bəzi maddələrin maliyyə hesabatında əks etdirilməsi üzrə beynəlxalq və milli standartların tələbləri maliyyə uçotu sistemində yazılışların təşkilinin müxtəlif variantlarından istifadəni nəzərdə tutur.

Qeyd olunanlardan belə nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyə hesabatı özlüyündə təkcə maliyyə uçotu sistemindən alınan nəticələri deyil, eyni zamanda digər mənbələrdən (xüsusən də bazar informasiyaları) alınan informasiyaları da təcəssüm etdirir. Fikrimizcə, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatı arasındakı qarşılıqlı əlaqəni açıqlamaq üçün aşağıdakı sxemi təklif etmək olar.

Maliyyə hesabatının nəzərdə tutulduğu istifadəçilərin dairəsi də birmənalı şəkildə müəyyənləşdirilmir. Öncədən qeyd etdiyimiz müəlliflərin tədqiqatında əksər hallarda maliyyə hesabatlarından istifadəçilər qismində həm kənar istifadəçilərin, həm də müəssisənin menecerlərinin adları çəkilir. Digər tədqiqatçıların araşdırmalarında isə maliyyə hesabatının istifadəçiləri kimi yalnız müəssisəyə münasibətdə olan kənar istifadəçilər nəzərdə tutulur.

Fikrimizcə, birinci yanaşma daha düzgündür və bu yanaşma Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartlarında da öz əksini tapmışdır. Konseptual Əsaslarda maliyyə hesabatının istifadəçilərinin geniş dairəsi fərqləndirilir. (Məs., investorlar, işçilər, borc verənlər, mal satanlar və digər ticarət kreditörələri, mal alanlar, dövlət orqanları, ictimaiyyət, menecerlər). Bu zaman qeyd olunur ki, menecerlərin maliyyə hesabatında verilən informasiyalara maraqlı olmaları ilə yanaşı onlar, əlavə informasiyaların hazırlanmasına da məsuliyyət daşıyır.

I fəsildə qeyd edildiyi kimi hal-hazırda Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıqların inkişafına dövlət dəstəyi proqramları davamlı şəkildə tətbiq edilir, o cümlədən, adıçəkilən sahibkarlıq subyektləri üçün mövcud qaydalar sadələşdirilir. Sahibkarlıqlara dəstək proqramı çərçivəsində dövlət

sahibkarlıqlar üçün əlverişli vergi və investisiya mühiti yaradılır.

Istehsal subyektlərində hesabatlığın təkmilləşdirilməsi və inkişafı müəssisələrdə düzgün mühasibat uçotunun və hesabatlığın qurulması ilə bağlıdır. Lakin, bunu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin sistemin qurulmasını müəyyən xərclərlə nəticələnir. Buna görə də, maliyyə hesabatlarının ərsəyə gəlməsi üçün çəkilən xərclə hesabatların keyfiyyəti arasında müəyyən qanunauyğunluq mövcuddur. Xüsusilə, hesabatların vaxtında əlçatanlığı, təfərrüatları və etibarlılığı biznes idarəetmə prosesinin vacib məsələlərindən – sahibkarlıq subyektində qəbul edilən qərarların doğrululuğundan və vergi və maliyyə təhlükəsizliyi riskinin azaldılmasına yönəli olduğundan xəbər verir. Istehsal subyektlərinin maliyyə hesabatlığı ilə əlaqəli həm xərcləri, həm də faydaları olduqca çoxdur. İlkin olaraq xərc maliyyə hesabatlarının özünün hazırlanmasıdır. İlkin faydası kimi isə müəssisənin maliyyə hesabatları əsasında qərar verməyə imkan verməsidir. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi əgər maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına çəkilən xərclər ondan əldə olunan faydadan azdırsa, deməli müəssisə sistemi mükəmməl şəkildə tətbiq etmişdir. İstehsal subyektləri aşağıdakı şərtləri yerinə yetirməlidirlər:

- hesablama və ikili mühasibatlıq yazılışı prinsiplərinə əsasən vahid metodoloji mühasibat əsası;
- ilkin mühasibatlıq sənədləri əsasında müəssisənin iqtisadi tam fəaliyyətini mühasibat reyesterində əks etdirməli;
- sahibkarlığın iqtisadi fəaliyyətini nəzarətdə saxlamaq və maliyyə hesabatlarını hazırlamaq üçün ilkin mühasibatlıq sənədlərində məlumatları toplamalı və sistemli halda təqdim etməli.

Azərbaycan Respublikasında hazırki istehsal müəssisələri təyinatlı üç kiçik sahibkarlıq müəssisənin: Atena MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Delta Grup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin maliyyə hesabatlarından faydalanaraq, müəssisələrdə uçot siyasətinin təşkilinin müasir vəziyyətini təhlil olunmuşdur.

Cədvəl 1: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqlarının strukturu, min AZN (2017-2020-ci illər)

Balansın maddələri	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Dövriyyə kapitalı	344,5	439,8	275,7	287,5	331,8	438,2
Əsas capital	55,8	152,1	100,5	118,1	131,2	164,2
Xüsusi capital	82,2	298,5	142,5	210,5	257,7	335,3
Pul vəsaitləri	112,9	158,0	113,8	128,0	82,2	118,7
Öhdəliklər	287,1	382,1	224,7	225,2	124,5	102,5
o cümlədən:						
uzunmüddətli	120,0	170,2	112,8	182,5	170,2	181,3
qısamüddətli	127,2	139,3	81,4	73,1	121,6	154,5
Sair Öhdəliklər	192,2	212,2	106,3	153,6	103,5	139,2
Məhsul satışından	1952,4	1968,5	571,5	2043,4	2603,4	2783,6
İstehsal xərcləri	454,5	1221,2	373,7	1453,7	1602,5	1685,8
Mənfəət	139,0	178,2	102,7	274,8	483,6	533,7

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Azərbaycan Respublikasında hazırkı sənaye müəssisələri təyinatlı üç sahibkarlıq müəssisənin: Atena MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Delta Qrup

Cədvəldə qeyd edilənlərdən görüldüyü üzrə, istehsal mərkəzlərinin maliyyə fəaliyyətini ifadə edən göstəricilərin artması meyli görünür. Ekvivalent iqtisadi şəraitdə işləsə də, yaradılış hesabları ilə gözlənilməz bir şəkildə məşğul olmağı hədəfləyir. Pul mühasibatını birləşdirən təşkilatların müxtəlif metodologiyaları xüsusi kapital və borc kapitalı arasındakı nisbətə idarə olunur.

Delta Qrup C.O. MMC, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC və Atena MMC ilə müqayisədə öz fəaliyyət gedişatında borc kapitalından daha çox istifadə etmişdir. Yəni ki, 2017-2020-ci illər boyunca Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal mərkəzinin ümumi kapitalında borc kapitalın xüsusi çəkisi 71,5 %, Atena MMC – də 58,3 % və Delta Qrup C.O. MMC–də 45,3% olmuşdur. Həmçinin, istehsal mərkəzlərində xüsusi kapitalın mütləq həcmi və xüsusi çəkisi 2020-ci ildə 2017-ci

illə qarşı-qarşıya qoyulduqda kifayət qədər çoxalmışdır. Bu təsadüfi vəziyyət məhsulun satışından qazanılan xeyirdən müəssisələrin tərəqqisinə böyük miqdarda vəsaitin ayrılmasına imkan vermişdir.

Cədvəl 2: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin kapital strukturu (2017-2020-ci illər)

	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi kapital həmçinin:	381,6	572,7	668,3	445,6	481,9	683,5
xüsusi capital	42,8	314,6	296,1	212,0	369,7	431,3
borc capital	958,5	555,4	344,7	315,2	286,5	365,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye> hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Cədvəl 3: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələrinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normativ	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
	≥ 1	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Ümumi likvidlik əmsalı	≥ 1	0,6	1,6	1,4	1,5	1,8	1,8
Debitor və kreditör borclarının nisbəti	≥ 1	0,05	0,07	0,14	0,25	0,7	0,7
Borcların örtülmə əmsalı	≥ 2	1,8	3,8	3,	4,2	2,6	2,6
Cari likvidlik əmsalı	$\geq 0,3$	0,7	1,4	1,6	1,9	0,6	0,6

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye> hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Borc kapitalın olması bəzi müəssisənin vəzifələrinin həyata keçirilməsində bir sıra problemlər yaranır. Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi vəzifələri 2017-ci ildə 286,7 min AZN və 2020-ci ildə 385,4 min AZN, Atena MMC-nin öhdəlikləri əsasən 261,7 və 225,2 min AZN və Delta Qrup C.O. MMC öhdəlikləri 134,5 və 164,5 min AZN təşkil etmişdir. Təcrübədə müəssisənin ödəməqabiliyyətli mühasibat balansının likvidlik dərəcəsi ilə göstərilir.

Araşdırma 2017-2020-ci illərdə Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC-nin yaradılması ofisinin ümumi likvidlik nisbətinin orta dərəcədə aşağı olduğunu göstərir. Bu, əsas etibarilə alacaqlar və borclar arasındakı nisbətə ideal dərəcədə çox aşağı olması səbəbindəndir. Ancaq yenə də, 2020-ci ildə analiz olunan hər 3 istehsal mərkəzi üzrə ümumi likvidlik əmsalı, cari likvidlik və borcların ödənilmə əmsalı normaldan çox olmuşdur. İstənilən bir müəssisənin likvidlik əmsalı həmişə onun maliyyə uçotu fəaliyyətinin nəticələrinə görə olur. Xüsusi və borc vəsaitlərin nisbəti optimal dərəcədə az olan müəssisələr kredit qurumları üçün təhlükəli hesab olunurlar.

Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə rentabellik göstəriciləri (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	"Quşçuluq Şirkəti MMC		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC,	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Satışın rentabellik əmsalı	0,08	0,3	0,07	0,09	0,19	0,19
Ümumi kapitalın rentabellik əmsalı	20,6	10,4	7,6	35,4	23,2	15,9
Səhmdar kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,65	0,22	0,72	1,42	1,42
Borc kapitalın rentabellik əmsalı	0,29	0,16	0,22	0,75	0,49	0,37
Xüsusi kapitalın rentabellik əmsalı	0,62	0,29	0,12	0,62	0,43	0,35

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəsisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/> maliyyə hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Müəssisənin maliyyə uçotunun iqtisadi əlverişliliyini göstərən göstəriciyə rentabellik göstəricisi deyilir. Araşdırmadan aydın olur ki, 2020-ci ili 2017-ci ilə zidd etdikdə, dağılan iri biznesin sövdələşmələrindən və təklif kapitalından əldə olunan mənfəət tamamilə genişlənmiş, öhdəlik və özəl kapitaldan əldə olunan mənfəət isə əsaslı şəkildə azalmışdır. İşgüzar hərəkətin faydası tamamilə müəssisənin iş fəaliyyətinə əsaslanır. Səylərin iş fəaliyyətinə dəyər və məbləğ modellərinin tənzimlənməsi ilə nəzarət edilir. Kəmiyyət modelləri elan olunan əqdlərin ölçüsü, təşkilatın iş şöhrəti və intensivliyi, tamamlanmış məhsulu alıcıların davamlı iştirakı ilə əlaqələndirilir. Keyfiyyət tədbirləri tamamlanan maddə, iş və məhsulların həcmi, fayda, idarəetmə və borc kapitalı qədər məlumat verilir.

Cədvəl 5: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssisələri üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	“Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC” Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Satışdan əldə edilən qazancın qeyri-mobil aktivlərin dəyərində nisbəti	75,6	18,3	-	-	20,2	13,2
Satışdan əldə olunan qazancın mobil aktivlərin	4,8	4,3	2,2	7,2	8,2	8,7
İşgüzar aktivlik əmsalı	4,7	3,4	1,5	5,2	5,7	4,5

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/> maliyyə hesabatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub

Satışdan qazanılan mənfəətin mobil aktivlərin dəyərində nisbəti biznes fəaliyyətində illik dövriyyənin və şərti-daimi məsrəflərin miqdarını, həmçinin, vəsaitlərin dövriyyəsinin intensivləşdirilməsini göstərir. Analiz olunan hər bir müəssisə üzrə işgüzar aktivlik əmsalının qarşı-qarşıya qoyulmasından bu nəticəyə gələ bilirik ki, dayanaqlı vəziyyəti güclü olduğundan ötrü Atena MMC daha diqqətə layiqdir. Şübhəsiz ki, işgüzar aktivlik əmsalı qeyri-sabitdir. Buna görə də nəzərə almalıyıq ki, satışdan qazanılan mənfəətin qeyri-mobil aktivlərin dəyərində nisbəti 2020-ci ilin dərəcəsinə sabit olursa, bu zaman Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal müəssisə üzrə işgüzar aktivlik əmsalının gələcək dövrlərdə çoxalması mümkündür. Habelə, əgər müəssisənin rentabelliği kifayət qədər çoxdursa, bu zaman borc vəsaitləri qazanmaqla xüsusi vəsaitlərin miqdarını artırmadan əlavə gəlir qazanmaq mümkündür.

Müəssisənin pul hərəkətinin son məhsulu kimi xalis mənfəət aktivlərin necə istifadə olunduğuna, yəni nağd pulun harada koordinasiya olunduğuna, harada, necə satın alındığına və tikintisinə əsaslanır. Bu etibarlılıq, əsaslı şəkildə dövriyyə kapitalının və əsas ehtiyatların əhəmiyyətli dərəcədə istifadəsi kimi miqyasında və dizaynında göstərilir.

Araşdırmalardan bilirik ki, pul təsirinin azalması və axın səviyyəsi, təşkilatın tanımadığı maliyyə dəstəkçilərinə, ümumiyyətlə, nisbi olduğuna nə qədər güvəndiyinə əsaslanır.

Cədvəl 6: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə maliyyə leveridji (2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Normativ	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Delta Qrup C.O. MMC	
		2017	2020	2017	2020	2017	2020
Xüsusi vəsaitlərlə təminatmə	≥0,2	0,19	0,24	0,40	0,39	0,42	0,43
Xüsusi kapitalın ümumi borclara nisbəti	≥1,3	0,25	0,42	0,60	0,88	1,15	1,06
Vəsaitlərin manevretmə əmsalı	≥0,3	0,42	0,73	0,76	0,77	0,63	0,64
Avtonomiya əmsalı	≥0,6	0,37	0,37	0,39	0,48	0,58	0,53
Vəsaitlərin mobillik əmsalı	≥0,6	15,9	4,6	2,9	2,5	2,7	2,2
Maliyyə alətinin çiyini	-	2,7	2,0	1,9	1,3	0,9	1,2
MLE	-	30,2	8,0	4,5	24,9	12,3	9,3

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Bir cəhdin pul təsir nisbəti, pul vasitəçiliyinin pula etibar nisbəti olaraq bilinir. Banklar monetar şəkildə tabe olan müəssisələrə borc verməkdə son dərəcə diqqətli idirlər və sələmçilər təhlükələrini ödəmək üçün maliyyələşdirmə xərclərini artırmaq məcburiyyətində qalırlar.

Pul təsirinin müsbət qüvvəsi, borc kapitalının özəl kapitaldan xeyli az olması ilə şərtləndirilir. Pul təsirinin mənfi qabiliyyəti ondan ibarətdir ki, borc kapitalı üçün faizin ödənilməsi məcburidir və investora mənfəət çatdırılmır.

Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2017-2020-ci illər)

Əmsallar	Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi		Atena MMC		Karmen MMC	
	2017	2020	2017	2020	2017	2020
Əməliyyat leveridjinin gücü	12,7	6,9	3,9	5,9	2,9	2,4
Maliyyə leveridjinin gücü	4,8	4,3	2,2	7,6	8,2	7,7
Əməliyyat leveridji və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi	56,9	24,4	7,6	32,5	15,5	16,9

Mənbə: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi <https://mugan-qusculuq.az/>, Atena MMC <https://atena.az/sud> və Delta Qrup C.O. MMC <https://delta-group.az/xidmetler/istehsalat/maliyye-hesabatları> əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunub.

Maliyyə və işçi təsirinin konsolidasiya edilmiş bacarığı, ticarət subyektlərinin təlimləri ilə əlaqəli ümumi təhlükələrin qiymətləndirilməsinə imkan verir və müqavilələrdə 1% -lik dəyişiklik saatında səhm üzrə xalis mənfəətdəki nisbət dəyişikliyinə özündə cəmləşdirir.

Analizdən aydın olur ki, “Muğan Quşçuluq Şirkəti” MMC Müəssisəsində əməliyyat maliyyə leveridjin xeyri 2017-ci ildəki 56,8-dən 2020-ci ildə 25,3-yə kimi enmişdir, “Atena” MMC-də isə bunun tam əksinə 53-dən 34,4-ə və “Delta Qrup C.O.” MMC istehsal mərkəzində 14,3-dən 17,6-a qədər yüksəlmişdir. Başqa cür desək, Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC istehsal mərkəzinin maliyyə fəaliyyətində artıq böhran halının meydana gəlməsi meylə nəzərə çarparsa, AZ FP Co Ltd və Delta Qrup C.O. MMC istehsal mərkəzlərinin maliyyə fəaliyyətinin əlverişli formada idarə olunması barədə aydın təəsürat oyadır.

Cədvəldən görünür ki, 2018-ci ildə 2010-cu illə müqayisədə şirkət və qurumların bank ssudaları üzrə vaxtı keçən borcları 7,3 dəfə, qarşılıqlı hesablaşmalar üzrə vaxtı keçən borcları isə 1,8 dəfə çoxalmışdır.

Sənaye müəssisələri üçün mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının sadələşdirilməsi mərhələlərlə baş tutmuşdur. Praktikanın tələbləri əsasında hüquqi sənədlərə dəyişikliklər edilib və hazırda da edilir. Mühasibat haqqında əvvəlki qanunda istehsal subyektləri müəssisə uçotunu sadələşdirilmiş uçot qaydalarına görə aparmalı idi. Sadələşdirilmiş uçotun isə praktikada öz tətbiqini bəzi hallarda tapa bilməməsi onun geniş şəkildə yayılmasını əngəllədi. Nəticədə kiçik sahibkarlıqlarda ciddi sadələşdirilmənin aparılmasının əvəzinə yeni dərc edilmiş qanunla artıq müəssisələr öz uçotunu KOS-lar üçün MHBS-a əsasən aparmalıdır.

Apardığımız tədqiqatı və müzakirələri yekunlaşdıraraq bu qənaətə gəlmək olar ki, maliyyə uçotu və maliyyə hesabatını hazırlamaq üçün müəssisənin maliyyə fəaliyyəti haqqında məlumatın toplanılması, qeydiyyatı və işlənməsi prosesi digər maraqlı tərəflərin geniş dairəsinə təqdim edilir. Bütün bu məlumatlar müxtəlif istifadəçilər, xüsusilə də iqtisadi qərarlar qəbul edən tərəflər tərəfindən istifadə ediləcəkdir.

2.2. Uçot siyasətinin vergi aspektinin formalaşması və açıqlanmasının qiymətləndirilməsi

İstehsal müəssisəsinin uçot siyasəti müvafiq uçot prinsiplərinə, uçotun metodoloji əsasını təşkil qaydaların əks olunduğu sənədlərə əsaslanmalıdır. Uçot siyasətinin reallaşdırılmasının əsas şərti onu tənzimləyən qanunvericilik aktlarına, və standartlarının tələblərinə əməl edilməsidir.

Azərbaycanda mühasibat uçotuna dair mövcud olan hüquqi normativ sənədlər istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin təşkili prosesində qanunvericiliyə uyğun şəkildə tətbiqinə imkan yaradır. Belə ki, hesabat dövründə istehsal müəssisəsinin həyata keçirdiyi uçot siyasəti onun iqtisadi siyasəti ilə bilavasitə bağlıdır. İqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış müəssisə tərəfindən sərbəst seçilmiş uçot siyasətinin həyata keçirilməsi ona pul və material resurslarından effektiv istifadə olunmasına təsir etməyə, kapitalın dövriyyəsinə artırmağa, yenidənqurma və inkişaf üçün əlavə maliyyə mənbələri yaratmağa və onlardan istifadə etməyə imkan verir. Həmçinin uçot siyasəti müəssisənin səhmdarlara və payçılara ödədiyi dividendin və mənfəət vergisinin həcmində formalaşmasına da təsir göstərir.

İstehsal müəssisəsinin uçot siyasəti ilə bağlı hazırlanan Əsasnamənin 4-cü maddəsində mühasibat uçot aparən bütün istehsal müəssisələrinin uçot siyasətinin prinsipləri müəyyən edilmişdir. (Ландова, Н. К., О. В. Емельянцева: 2015. s. 36.).

İstehsal müəssisəsinin öhdəlikləri, dövriyyə vəsaitləri, təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri, kapitalları və maliyyələşmələri haqqında yekun nəticələr tərtib edilən mühasibat uçotunda tam şəkildə və düzgün formada əks etdirilməlidir. Maliyyə təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı zəruri informasiyaları dəqiq formada təhlil etmək, istehsal müəssisəsinin inkişaf perspektivləri araşdırmaq üçün uçot siyasəti açıqlanır. İstehsal müəssisəsinin kommersiya sirləri istisana olmaqla, nəzərdə tutulan açıqlamalar mühasibat uçotu hesabatlarına əlavə olunan arayışlarda əks etdirilir. Uçot siyasətinin təşkili prinsipləri Milli Mühasibat Uçotu Standartlarında öz əksini tapmışdır (Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsi: 2011. s. 56.). Milli Mühasibat Uçotu Standartının 10-cu bəndində qeyd edilir ki, xüsusi şəkildə tətbiq oluna bilən standart mövcud deyilsə, istehsal müəssisəsinin rəhbərliyi müvafiq meyarlara

uyğun gələn informasiyaların təqdimatı əsasında nəticələnən uçot siyasətinin hazırlanması məqsədi ilə şəxsi mühakimələrinə əsaslanmalıdır:

- informasiya istifadəçi şəxslərin iqtisadi məqsəd daşıyan qərarlar qəbul etmə tələblərinə uyğun formada olmalıdır

- maliyyə hesabatları aşağıdakı meyarlara cavab verə biddiyi təqdirdə etibarlı olmalıdır:

a) istehsal müəssisənin maliyyə nəticələri düzgün və dəqiq formada əks olunmalıdır

b) aparılan əməliyyatların ancaq hüquqi formasını yox, həmçinin iqtisadi mahiyyəti də əks olunmalıdır

c) neytral formada olmalıdır

ç) ehtiyatlılıq prinsipinin tələblərinə uyğun şəkildə olmalıdır

d) əhəmiyyət baxımından tam şəkildə tamamlanmalıdır.

Tənzimləyici rola sahib olan bu normativ aktlar istehsal müəssisəsinə uçot siyasətini tərtib edərkən həm qanunvericilik, həm də normativ aktlara uyğun gələn alternativ üsullardan hər hansısa birini seçmək imkanı yaradır. İstehsal müəssisələrinin uçot siyasətinin açıqlanması nəzərdə tutulan uçot siyasətinin aspektləri bunlardır: gəlirin tanınması, istehsal müəssisələrinin birgə fəaliyyəti, məsrəflərin kapitallaşdırılması, maliyyə investisiyaları, qiymətləndirilmə öhdəlikləri, hökumət subsidiyaları və s.

Uçot siyasətini təşkil edən konkret aspektlər yalnız Uçotu Standartında qeyd edilən təsnifatla məhdudlaşmır. Uçot siyasətini təşkil edən konkret aspektlər əsasında müəyyən edilən üsullar istehsal müəssisəsində hesabat ilinin başlanğıcından mütamadi ardıcılıqla tətbiq edilməlidir. Uçot siyasətini sistemləşdirmək məqsədi ilə ona müxtəlif aspektlərdən yanaşılır:

- Təşkilati-texniki

- Metodiki

Təşkilati-texniki aspekt bu məsələlərə aydınlıq gətirir:

-mühasibat fəaliyyətinin təşkili prosesi və idarəetmə sistemində tutduğu mövqeyi

- mühasibat fəaliyyətinin təşkilati formaları
- müxtəlif uçot şöbələrinin tərkib hissəsi
- uçot məlumatlarının işlənmə texnologiyası
- istehsal müəssisənin hesablar planı
- daxili uçotun təşkili prinsipləri və nəzarət sistemi

Qanunvericiliyə əsasən daxili hesabatla bağlı məsələlər istehsal müəssisəsi tərəfindən aparılır. Daxili hesabatın başlıca məqsədi istehsal müəssisəsinin rəhbərliyini operativ şəkildə idarəetmə sistemini reallaşdırmaq və idarəetmə ilə bağlı olan qərarları qəbul imkanı yaradan uçot məlumatları ilə təmin etməkdir: uçot hesabatlarının həcmnin və müddətinin müəyyənləşdirilməsi, auditor müəssisələri ilə əlaqə sisteminin qurulması, istifadəçi şəxslər üçün hesabatların tərtib edilməsi və s.

“Uçot siyasətinin metodiki aspekti dedikdə normativ sənədlərin tələblərinə cavab verə bilən elementlərin içərisindən alternative variantların seçilməsi nəzərdə tutulur. İstehsal müəssisəsi uçot siyasətini təşkil edərkən mühasibat hesabatından faydalanan istifadəçi şəxslərin qərarlarının dəyərləndirilməsinə təsir göstərən uçotun həyata keçirilməsi prosesində təyin olunan üsullarını açıqlamalıdır”. Uçotun həyata keçirilmə üsullarının mahiyyətindən xəbərsiz olan istifadəçilər istehsal müəssisəsinin fəaliyyəti ilə bağlı nəticələri düzgün şəkildə dəyərləndirə bilməzlər (Kazımov R.N, Müslümov S.Y: 2012. s. 35).

Metodiki aspektdən uçot siyasətinin təşkili üsulları:

-Əsas vəsait ilə aşağı məbləğli tezköhnələ bilən əşyaların arasında sərhəd qoyulması. Sərhədlər müəyyən edilərkən müəyyən normativ aktlara istinad etmək lazımdır.

- İstehsal müəssisəsində amortizasiyanın hesablanması məqsədi ilə müəyyən üsullardan istifadə edilir:

- a) standart normalar əsasında
- b) əsas fondların aktiv sürət amortizasiyası metodunun əsasında
- c) artırılmış əmsallardan istifadə əsasında
- ç) azaldılmış əmsallardan istifadə əsasında

Azərbaycanın Vergi Məcəlləsinin müvafiq (114-cü) maddəsinə əsasən qeyri-maddi aktivlərə 10%-dən, yararlılıq müddəti məlum olan və istifadə müddəti uzun illəri əhatə edənlərə isə mütənasib məbləğlərlə hesablanır. Material resurslarının dəyərləndirilməsi məqsədi ilə istehsal müəssisəsi material resurslarının silinməsində nümayiş olunan dəyərləndirmə üsullarından hansı birisini seçəcəyi barədə qərara özü müəyyən edir.

Material-qiymətləndirilmənin hesablanması və uçotunun aparılması qaydaları əsasında istehsal müəssisəsi material qiymətlilərinin hesablanması və uçotunun aparılması prosesində istifadə edəcəyini müəyyən edir. Əsas vəsaitlərin təmiri ilə bağlı aparılan uçotun hazırlanma variantının müəyyən edilməsi istehsal müəssisəsinin əsas vəsaitlərin təmiri haqqında mühasibat uçotunda nələri hesaba alacağını qərarlaşdırır: təmirə bağlı faktiki xərclərin istehsal xərclərinə bilavasitə əlavə edilməsi, əsas vəsaitlərin təmiri ilə bağlı ehtiyat tədbiri görərək hesablanan təmir xərclərini növbəti dövrün xərclərinə aid edərək. Təmir xərcləri Respublikanın Vergi Məcəlləsinin müvafiq (115-ci) maddəsinə əsasən normalar çərçivəsində həcmi istehsal məsrəflərinə daxil edilir. Növbəti hesabat dövrlərin xərclərinin uçotunun aparılması ilə bağlı məsələləri özü müəyyənləşdirir.

İstehsal müəssisəsi uçot siyasətini təşkil edərkən xərclərin qruplaşdırılması və silinməsini müxtəlif üsullardan istifadə edərək təyin edir:

- məsrəfləri birbaşa və dolaylı xərclərə bölməklə
- məsrəfləri şərti daimi və ya şərti dəyişən xərclər olaraq qruplara ayırmaqla
- məhsulun maya qiymətini daimi xərclərdən əldə edilən maliyyə nəticələrinə aid etməklə.

İstehsal müəssisəsinin qəbul etdiyi uçot siyasəti maliyyə mənbələrini xarici istifadəçilərin istifadəsi üçün açıqlanmalıdır.Uçot siyasətinin açıqlanması mühasibat uçotunun həyata keçirilməsinin vacib üsullarının göstərilməsi başa düşülür (Cəfərli H.A: 2010. s. 117)

Uçot siyasəti maliyyə hesabatlarında iki müxtəlif üsulla açıqlanır:

- hər konkret istiqamətin izahlı şəkildə yazılması
- ümumi qaydalardan kənarlaşmaların dəqiq formad qeyd edilməsi

Hər konkret istiqamətin açıqlanması ancaq ümumi olaraq qəbul edilmiş qaydalardan kənarlaşmaların olduğu konkret istiqamətin açıqlanmasıdır. İstehsal müəssisəsi maliyyə hesabatlarını tərtib edən zaman ümumi qaydalara əməl etdiyi təqdirdə, uçot siyasətindən bəhs edən qeydlərdə yalnızca bu faktı göstərməsi kifayətdir. İstehsal müəssisəsi ümumi qəbul olunan qaydalardan kənarlaşdığı təqdirdə, kənarlaşma hallarının səbəbləri əlavə şəkildə izahlı qeydlərdə açıqlanmalıdır.

İndi isə “Kristal MMC-nin təmsalında istehsal müəssisələrində vergi uçotunun aparılmasının təhlil edək.

İçiboş şüşə məlumatlarının istehsalı ilə məşğul olan “Kristal Şəbəkə” MMC 2017-ci il üçün Mənfəət vergi bəyannaməsinə nəzər yetirək. Gördüyümüz kimi, şirkətin gəlirləri 25,493.48 AZN olmuşdur. Hansı ki, bu gəlirlər malların və xidmətlərin təqdim edilməsindən əldə edilmişdir və vergi obyektinə kimi götürüləcəkdir. Eyni zamanda şirkətin 2017-ci ildə vergiyə cəlb olunacaq xərclərinə əmək haqqı, sosial sığorta haqları, xammal və materiallar, malın dəyəri, enerji xərcləri, qaz xərcləri, rabitə xərcləri və bank xidməti üzrə xərclər daxildir. Bu xərclər gəlirdən çıxılacaq xərclər kateqoriyasına aid edilərək mənfəət bəyannaməsində göstərilmişdir.

Eyni zamanda görüldüyü kimi, şirkətin gəlirlərindən çıxılan xərc maddələri içərisində ən böyüyü 15,443 AZN məbləğində olan qaz xərcləridir ki, bu da istehsalla əlaqəlidir, eyni zamanda malın dəyəri xərci, 4,890 AZN də böyük bir məbləğ təşkil etməkdədir. Bu iki xərc birlikdə xərc maddəsinin 81%-ni təşkil edir. Şirkətin gəlirlərindən xərclərini çıxdıqdan sonra alınan mənfəət 694.45 AZN təşkil edir ki, onun da 20%-i Mənfəət Vergisinə cəlb edilir. Yekun olaraq şirkət 2017-ci ildə dövlət büdcəsinə 138.89 AZN Mənfəət vergisi ödəmişdir.

Cədvəl 8: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin dekabrı üçün dövriyyə üzrə ƏDV-nin hesablanması

Malların təqdim edilməsindən gəlir	25,493.48
Əmək haqqı və ona bərabər tutulan ödəmələr	(1,870.00)
Sosial sığorta haqları	(411.40)
Xammal və materiallar	(1,600.00)
Malın dəyəri	(4,890.00)
Enerji xərcləri	(523.98)
Qaz xərcləri	(15,443.05)
Rabitə xərcləri	(36.00)
Bank xidməti üzrə xərclər	(24.60)
Malların təqdim edilməsi və xidmət göstərilməsi üzrə xərclər	(24,799.03)
Mənfəət	694.45
Keçmiş illərin zərəri çıxılmaqla vergiyə cəlb olunan mənfəət	694.45
Mənfəət vergisinin dərəcəsi (20%)	138.89
Ödənilməli mənfəət vergisinin məbləği	138.89
Malların təqdim edilməsindən gəlir	25,493.48
Əmək haqqı və ona bərabər tutulan ödəmələr	(1,870.00)
Sosial sığorta haqları	(411.40)
Xammal və materiallar	(1,600.00)
Malın dəyəri	(4,890.00)
Enerji xərcləri	(523.98)
Qaz xərcləri	(15,443.05)
Rabitə xərcləri	(36.00)
Bank xidməti üzrə xərclər	(24.60)
Malların təqdim edilməsi və xidmət göstərilməsi üzrə xərclər	(24,799.03)
Mənfəət	694.45
Keçmiş illərin zərəri çıxılmaqla vergiyə cəlb olunan mənfəət	694.45
Mənfəət vergisinin dərəcəsi (20%)	138.89
Ödənilməli mənfəət vergisinin məbləği	138.89

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəldə gördüyümüz kimi, 2017-ci ilin dekabrında “Kristal Şəbəkə” MMC şirkəti pərakəndə ticarət üzrə 22,679.29 AZN dövriyyəsi mövcuddur. Bu dövriyyəni 18% dərəcə ilə Əlavə dəyər Vergisinə cəlb olunan əməliyyatlar təşkil edir. Ona görə də, “Kristal Şəbəkə” MMC 22,679.29 AZN məbləğin 18%-ni yəni 4,082.27 AZN-i dövlət büdcəsinə ödəməlidir.

Cədvəl 9: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin dekabrı üçün dövriyyə üzrə əvəzləşdirilən ƏDV-nin hesablanması

Göstəricilər	Dövriyyə məbləği (ƏDV-siz)	ƏDV məbləği
Malların təqdim edilməsi, işlərin görülməsi, xidmətlərin görülməsi üzrə əməliyyatlar	22,679.29	4,082.27
VM-nin 175.1 maddəsinə əsasən alınmış elektron vergi hesab-fakturaları üzrə nağdsız qaydada ödənilmiş məbləğ	15,967.03	2,874.07

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb

Vergi Məcəlləsinin 175.1 maddəsinə əsasən ƏDV tutulan əməliyyatlar üçün malların (işlərin və xidmətlərin) alışı zamanı ödənilmiş ƏDV məbləği əməliyyatın dəyəri bank hesabına, ƏDV məbləği ƏDV-nin deposit hesabına ödəniləndə əvəzləşdirilir. Bu maddədən irəli gələrək, alınmış elektron vergi hesab-fakturaları üzrə nağdsız qaydada ödənilmiş məbləğ 15,967.03 AZN təşkil edir. Bu məbləğin 18%-ni, yəni 2,874.07 AZN-ni “Kristal Şəbəkə” MMC şirkəti əvəzləşdirə bilər. Qeyd edilənlər nəzərə alaraq:

Dövriyyə üzrə ƏDV - 4,082.27

Əvəzləşdirilən ƏDV - 2,874.07

Büdcəyə ödənilən ƏDV = Dövriyyə üzrə ƏDV - Əvəzləşdirilən ƏDV

Yəni,

$4,082.27 - 2,874.07 = 1,208.21$

Deməli, 2017-ci ilin dekabrı üzrə şirkət 1,208.21 AZN dövlət büdcəsinə ƏDV ödəməlidir.

Eyni zamanda 2017-ci ilin dekabrında şirkətin maddəli işlə əlaqədar hesablaşmaları 1,870 AZN olmuşdur və ödənilmiş vergi məbləği isə 44.80 AZN idi.

Aşağıdakı cədvəldən gördüyümüz kimi, şirkətin 2017-ci ilin iyul ayında 11,729.66 AZN, avqust ayında 16,908 AZN, sentyabr ayında isə 12,518 AZN mal və xidmət təqdim etmişdir. Beləliklə, 2017-ci ilin III rübündə şirkət 41,155.96 AZN mal və xidmət təqdim etmişdir. Bildiyimiz kimi, sadələşdirilmiş vergi Bakı şəhərində 4%, rayonlarda isə 2% olmaqla tutulur. Şirkət Bakı şəhərində fəaliyyət göstərdiyindən sadələşdirilmiş vergi ondan 4% dərəcə ilə tutulmuşdur. Yəni, 2017-

ci ilin III rübü üzrə şirkət 1,646.24 AZN sadələşdirilmiş vergini dövlət büdcəsinə ödəmişdir.

Cədvəl 10: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin III rübü üçün Sadələşdirilmiş verginin hesablanması

Göstəricilər	Bakı Şəhərində	Digər şəhər və rayonlarda
Rübün 1-ci ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	11,729.96	
Rübün 2-ci ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	16,908.00	
Rübün 3-cü ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	12,518.00	
Rüb üzrə təqdim edilmiş mallara (işlər, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin (ödəmə mənbəyində vergi tutulmuş gəlirlər istisna edilməklə) həcmi	41,155.96	
Vergi dərəcəsi %-lə	4%	2%
Hesablanmış verginin məbləği	1,646.24	
Cəmi hesablanmış vergi məbləği	1,646.24	

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəl 11: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin III rübü üçün muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması

<i>Muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması</i>	İşçilərin sayı	Gəlir məbləği	Vergi məbləği
Hesabat dövrünün 1-ci ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	10	1,870.00	44.80
Hesabat dövrünün 2-ci ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	11	2,040.00	46.90
Hesabat dövrünün 3-cü ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	11	2,040.00	46.90

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəldən də görüldüyü kimi, 2017-ci ilin iyul, avqust, sentyabr ayında tutulan gəlir vergisi məbləğləri əks olunmuşdur. Görüldüyü kimi, 2017-ci ilin iyul ayında 10 işçisi olan şirkət, sonradan yenidən işçi cəlb edərək əmək haqqı fondunu 170 AZN artırmışdır. Eyni zamanda gəlir vergisi də 2.10 AZN artmışdır.

Cədvəl 12: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin IV rübü üçün muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması

Göstəricilər	Bakı Şəhərində	Digər şəhər və rayonlarda
Rübün 1-ci ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	15,829.96	
Rübün 2-ci ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	15,210.00	
Rübün 3-cü ayında təqdim edilmiş malların (işlərin, xidmətlərin) dəyəri	-	
Rüb üzrə təqdim edilmiş mallara (işlər, xidmətlərə) və əmlaka görə əldə edilmiş ümumi hasilatın, habelə satışdankənar gəlirlərin (ödəmə mənbəyində vergi tutulmuş gəlirlər istisna edilməklə) həcmi	31,039.96	
Vergi dərəcəsi %-lə	4%	2%
Hesablanmış verginin məbləği	1,241.60	
Cəmi hesablanmış vergi məbləği	1,241.60	

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

2017-ci ilin III rübündən fərqli olaraq, IV rübdə . “Kristal Şəbəkə” MMC şirkəti mal və xidmətlərin təqdim edilməsindən gəlirlərini on min yüz on altı manat azaldaraq otuz bir min otuz doqquz manata salmışdır. Bunun başlıca səbəbi, 2017-ci ilin dekabrında şirkətin heç bir mal və xidmət təqdim etməməsidir. Belə ki, şirkət 2017-ci ilin III rübü ilə müqayisədə, həmi rübün ilk iki ayında 28,637.96 AZN mal və xidmət təqdim etsə də, 2017-ci ilin IV rübünün ilk iki ayında III rübdən 2,402 AZN daha çox mal və xidmət təqdim etmişdir. Şirkətin 2017-ci ilin dekabrında fəaliyyət göstərməməsi səbəbindən sadələşdirilmiş vergi məbləği 25% azalaraq, 1,241.60 AZN-ə düşmüşdür.

Cədvəl 13: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin IV rübü üçün muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması

<i>Muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması</i>	İşçilərin sayı	Gəlir məbləği	Vergi məbləği
Hesabat dövrünün 1-ci ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	10	1,870.00	44.80
Hesabat dövrünün 2-ci ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	10	1,870.00	44.80
Hesabat dövrünün 3-cü ayında muzzdlu işlə əlaqədar məlumat	0	-	-

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Eyni zamanda, şirkətin 2017-ci ilin dekabr ayında fəaliyyət göstərməməsinə yuxarıdakı cədvəldə şahid oluruq. Belə ki, maraqlıdır ki, şirkət 2017-ci ilin dekabr ayında heç bir işçisi olmayıb, buna görə də gəlir məbləği və bunun müqavilində vergi məbləği də olmamışdır. Belə ki, şirkət 2017-ci ilin III rübündə 138.60 AZN gəlir vergisi ödəsə də 2017-ci ilin IV rübündə bundan 35% daha az gəlir vergisi ödəyərək, 89.60 AZN-ə salmışdır. Bunun da başlıca səbəbi şirkətin 2017-ci ilin dekabrında fəaliyyətini dayandırmasıdır.

Cədvəl 14: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il üçün muzzdlu işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması

Göstəricilər	İşçilərin sayı (nəfərlə)	Gəlirin məbləği, AZN	Vergi məbləği, AZN
Muzzdlu işlə əlaqədar hesablamalar	8.00	16,590.00	417.48

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Maraqlıdır ki, şirkətin 2017-ci il IV rüb üzrə Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində muzzdlu işçilərin sayı dekabr ayına kimi 10-11 aralığında dəyişirdisə, 2017-ci il üçün Muzzdlu işlə əlaqədar vergi bəyannaməsində bu rəqəm 8-dir. Eyni zamanda, göstərilmiş gəlir məbləğinə baxsaq 16,590 AZN muzzdlu işdən gəlir mövcuddur və buna görə də 417.48 AZN vergi ödənilmişdir. Daha da maraqlısı odur ki, şirkətin son iki rüb üzrə Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində muzzdlu işçilərə 9,690 AZN əmək haqqı ödəyib. Əgər biz yuxarıdakı cədvəldən bu rəqəmi çıxsaq, şirkətin I və II rübdə ödədiyi əmək haqqının 6,900 AZN olduğunu görəcəyik. Eyni zamanda bu əmək haqqına görə ödənilmiş vergi 189.58 AZN olmuşdur. Analizdən belə nəticə çıxır ki, şirkətin 2017-ci ilin I və II rübündə daha az işçisi olub və daha az gəlir vergisi ödəyib.

Əgər biz “Kristal Şəbəkə” MMC-nin 2017-ci ilin III rübü üzrə Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi ilə muzzdlu işlə əlaqədar bəyannaməni müqayisə etsək kənarlaşmaların müşahidə edilməyəcəyini görəcəyik. Belə ki, şirkət həm Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində həm də Muzzdlu işlə əlaqədar vergi bəyannaməsində vergi məbləqlərini düzgün qeyd etmişdir.

Cədvəl 15: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün muzzdu işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması

<i>Ay təsnifatı üzrə göstəricilər</i>	İşçilərin sayı, nəfərlə	Gəlirin məbləği, AZN	Vergi məbləği, AZN
Yanvar	9.00	1,580.00	49.84
Fevral	9.00	1,580.00	49.84
Mart	-	-	-
Aprel	-	-	-
May	-	-	-
İyun	10.00	1,870.00	44.80
İyul	10.00	1,870.00	44.80
Avqust	11.00	2,040.00	46.90
Sentyabr	11.00	2,040.00	46.90
Oktyabr	10.00	1,870.00	44.80
Noyabr	10.00	1,870.00	44.80
Dekabr	10.00	1,870.00	44.80

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Eyni zamanda biz həmin vergi məbləğinin aylar üzrə bölgüsünü və aylar üzrə ödənilmiş əmək haqlarını yuxarıdakı cədvəldən görə bilirik.

Cədvəl 16: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün muzzdu işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması

Aylar	Muzzdu işlə əlaqədar vergi	Sadələşdirilmiş vergi
İyul	44.80	44.80
Avqust	46.90	46.90
Sentyabr	46.90	46.90

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Cədvəl 17: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün muzzdu işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması

Aylar	Muzzdu işlə əlaqədar vergi	Sadələşdirilmiş vergi
Oktyabr	44.80	44.80
Noyabr	44.80	44.80
Dekabr	44.80	-
Toplam	134.40	89.60

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Lakin, 2017-ci ilin IV rübü üzrə Sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsi ilə Muzzdu işlə əlaqədar vergi bəyannaməsində kənarlaşma mövcuddur. Belə ki, şirkət 2017-ci ilin dekabrında sadələşdirilmiş vergi bəyannaməsində muzzdu işlə bağlı gəlirləri sıfır olaraq göstərdiyindən hər hansı bir vergi ödəməmişdir. Lakin muzzdu işlə əlaqədar vergi bəyannaməsində dekabr üzrə gəlirlər 1,870 AZN göstərilmiş və buna görə də vergi hesablanmışdır. Belə demək olar ki, sadələşdirilmiş vergi

bəyannaməsi ilə muzzdlu işlə əlaqədar vergi bəyannaməsi arasında 44.80 AZN kənarlaşma yaranmışdır.

Cədvəl. 18: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2020-ci il üçün ödənilmiş sosial və işsizlik üzrə vergilər

Göstəricilər	Şirkətin hesabladığı	VN-ni hesabladığı
Cəmi əmək haqqı	11,370	11,369.8
10% MDSS	536	535.6
15% MDSS	2,250	2,249.8
0.5% işsizlik	54	53.57

Mənbə: “Kristal Şəbəkə” MMC-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanıb.

Yuxarıdakı cədvəldən gördüyümüz kimi, 2020-ci ildə “Kristal Şəbəkə” MMC-nin hesabladığı Muzzdlu işlə əlaqədar sosial sığprta ayırmaları və işsizlik ödənişləri verilmişdir. Gördyümüz kimi, Vergilər Nazirliyinin hesablamaları ilə müqayisə etdikdə heç bir kənarlaşma baş verməmişdir və bütün ödənişlər düzgün hesablanmışdır.

2.3. Uçot siyasətinin təşkilati və texniki aspektlərinin formalaşması və açıqlanması

Azərbaycanda mühasibat uçotunun əsas konsepsiyasının təyin edilməsi müasir dövrün təsərrüfatçılıq şəraitində mühasibat uçotunun əsas konsepsiyasının müəyyənləşdirilməsi mühasibat uçotu sisteminin formalaşdırılması baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bazar iqtisadiyyatının mövcud olduğu bir şəraitdə uçotun konsepsiyası dedikdə mühasibat uçotunun nəzəri baxımdan işləyib hazırlaması nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasında normativ bazanın inkişafı bazar iqtisadiyyatı dövründə qəbul olunan mühasibat uçotunun 9 konsepsiyası ilə bağlıdır (Normativ-hüquqi aktların TOPLUSU: 2010. s. 4). Konsepsiyaya əsasən Azərbaycanda qəbul olunan mühasibat uçotu sisteminin təşkili haqqında yanaşmalar nəzərdə tutulmalı və reallaşdırılmalıdır. Konsepsiya aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Giriş-uçotun yeni konsepsiyasının əsasında tərtib edilən qaydalar uçotun təşkil və tətbiq normaları, həmçinin daxili və xarici istifadəçilərin istifadəsi

məqsədi daşıyan maliyyə mənbələrinin daha etibarlı və dəqiq olması baxımından nəzarətin həyata keçirilməsi üçün münasib mühitin formalaşdırılmasını təmin etməlidir.

2.Ümumi qayda konsepsiyası Azərbaycanda mühasibat uçotunun həm təsərrüfat sahələri, həm fəaliyyət növləri, həm də təşkilati-hüquqi formaya sahib təşkilatlarda formalaşmasının əsasını təşkil edir. Konsepsiya müəyyən qaydalara əsaslanır:

-Uçotun tərtibi və təşkili ilə bağlı yanaşmalar barəsində məlumatlarda marağı olan bütün mütəxəssisləri təmin etmək

-Uçot ilə bağlı qüvvədə olan normativ aktların və bir sıra yenilərinin mərhələli şəkildə işlənməsinin əsası olmaq

-Normativ aktlar əsasında tənzimlənməyən məsələlərlə bağlı müvafiq qərarın qəbulu məqsədi ilə istiqamətverici baza olmaq

-Mühasibat uçotunda öz əksini tapan informasiyaların başa düşülməsi ilə əlaqəli maliyyə mənbələrinə tələbi olan tərəflərə yardımçı olmaq.

3) Uçotun məqsədi uçotun tərtib və təşkili sistemini həm daxili, həm də xarici istifadəçilərin istifadəsi üçün məlumatlarla formalaşdırmaqdır. Belə ki, uçotun başlıca məqsədi istehsal müəssisəsinin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı dəyişikliklər barəsində müəyyən qərarlar qəbul etməkdə marağı olan həm daxili, həm sə xarici istifadəçilərə məlumatları ötürməkdən ibarətdir.

4) Uçotun təşkil edilmə əsaslarına nəzər tetirdikdə uçotun təşkili prosesində konsepsiyanın reallaşdırılması məqsədi ilə müvafiq istinadlar edilməlidir:

- İstehsal müəsisənin əmlak prinsipləri

- İstehsal müəsisənin fəaliyyəti ilə bağlı olan fasiləsizliyi

- İstehsal müəsisənin uçot siyasətinin müntəzəm formada, ardıcıl şəkildə tətbiq olunması

- İstehsal müəsisənin təsərrüfat fəaliyyəti ilə bağlı olan hallarının qeyri-müəyyənliyi.

5) Uçotda tərbiq edilən informasiyaların məzmunu uçot istifadəçilərinin tələblərinə cavab verə bilmək məqsədi ilə istehsal müəssisəsinin maliyyə

nəticələrində yaranan dəyişikliklərdən bəhs edən informasiyalar formalaşır. İstehsal müəssisənin maliyyə vəziyyətinin göstəriciləri bunlardır:

-istehsal müəssisənin əmlakı

- istehsal müəssisənin sərəncamına adxil olan aktiv və öhdəliklərin quruluşu.

İstehsal müəssisənin maliyyə nəticələrini əks etdirən informasiyalar gələcək dövrlərdə maddi vəsaitin effektiv şəkildə istifadə olunma prosesində potensial dəyişikliklərin təhlili üçün zərurət yaradır. İstehsal müəssisəsinin maliyyə durumunun dəyişməsindən bəhs edən məlumat hesabta dövründə onun fəaliyyət prosesini qiymətləndirilmək üçün uyğun şərait yaradır.

6) Mühasibat uçotunda tətbiq edilən informasiyalarla bağlı müəyyən tələblər mövcuddur:

-informasiyalar mühasibat uçotu istifadəçiləri üçün faydalı olmalı

- Həm etibarlı olmalı, həm də müqayisəliliyi təmin etməlidir

- Diqqətli yanaşma əsasında tətbiq edilməli, verilən məlumatlar doğru olmalıdır.

Ümumilikdə, uçotun başlıca konsepsiyası Azərbaycan Respublikasında uçot sisteminin təşkili prosesi sadalanan məsələlərin həlli üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır:

A)Uçotun təşkili və həyata keçirilməsi ilə bağlı ümumi məlumatlı peşəkarlar çatdırmaq

b) Uçotla bağlı ardıcıl formada normativ sənədlərin tərtibatı və mövcud sənədlərin təkrar nəzərdən keçirilməsinin əsası kimi təqdim etmək

c) Beləki, nəzərdə tutulan konsepsiya normativ sənədlər əsasında tənzimlənən məsələlərlə əlaqəli qərarların qəbulu prosesində əhəmiyyətə sahibdir

ç) Uçotda əks olunan məlumatları anlaşılan olması üçün istifadəçilərə yardımçı olmaq. Nəticədə, uçotun konsepsiyası onun nəzəri əsaslarını müəyyənləşdirir, ancaq uçotu tənzimləyən hüquqi-normativ sənədlərin yerinə istifadə edilə bilmir

III FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ SƏMƏRƏLİ STRATEGİYANIN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİ TƏMİN EDƏ BİLƏCƏK UÇOT SİYASƏTİ ASPEKTLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ AÇIQLANMASI METODOLOGİYASI

3.1. Uçot siyasətinin idarəetmə aspektinin formalaşması və açıqlanması

İstehsal müəssisələrində uçot siyasəti elə formada təşkil olunmalıdır ki, həm onların həyata keçirdikləri işlər barəsində zəruri məlumatların təminatını əks etdirsins, həm də əmlakı və planları ilə bağlı məsələlərin icrası üzərində nəzarəti reallaşdırma bilsin. Uçotun səmərəli formada təşkili prosesi daha az əmək və maddi vəsait xərcləməklə yaxşı nəticələr əldə etmək mümkündür. Bu məqsədlə sadalanan şərtlərə diqqət yerirmək:

- İstehsal müəssisənin ümünilikdə istehsal xüsusiyyətlərinə yaxşı bələd olmaq
- Zəruri uçot informasiyalarının həcm və xüsusiyyətlərinin doğru şəkildə təyin edilməsi
- Uçotla bağlı qüvvədə olan bütün qanunvericilik aktlarının tədqiq edilməsi
- Uçot funksiyasının düzgün şəkildə bölüşdürülməsi

İstehsal müəssisənin istehsal ilə bağlı olan bir sıra xüsusiyyətlərini bilmədən uçotu istehsalat tələblərinə cavab verə biləcək formada təşkil etmək və rəhbəri idarəetmə ilə bağlı olan məlumatla təmin etmək olmaz. Zəruri uçot informasiyalarının həcm və xarakterini müəyyənləşdirmədən uçot prosesini düzgün formada planlaşdırmaq mümkünsüzdür. Uçotla bağlı qüvvədə olan normativ sənədlərlə tanış olmadan uçotu tələblərə cavab verə biləcək şəkildə tərtib etmək olmaz.

İstehsal müəssisələrində uçotu 2 formada təşkil edilir:

- mərkəzləşdirilmiş formada
- qeyri-mərkəzləşdirilmiş formada

Müstəqil balansa, filiallara, kiçik müəssisələrə sahib olan iri istehsal müəssisələri uçotun təşkili prosesində əsasən qeyri-mərkəzləşdirilmiş formaya

üstünlük verirlər (Xankişiyyəva. B., Əliyev Ş: 2012. s. 79). İstehsal müəssisəsi ilə bağlı konsolidə olunmuş uçot hazırlanır. Belə ki, bölmə tam şəkildə təsərrüfat baxımdan müstəqilliyə sahib olmadıqda, onlar yalnızca istehsal fəaliyyəti prosesindən əldə edilən nəticələrin uçotunu həyata keçirillər. İstər maliyyə əməliyyatları, istərsə də istehsal ilə bağlı olan təsərrüfat fəaliyyəti uçotu baş müəssisə tərəfindən təşkil edilir. Digər ölçülü istehsal müəssisələrində isə mərkəzləşmiş formada uçot təşkil olunur. Belə olduğu təqdirdə şöbə yaradılır. Mühasibatlıq şöbəsi istehsal müəssisənin müstəqil struktura sahib olan bölməsi hesab edilir. Baş mühasib mühasibatlıq şöbəsinin rəhbəri hesab olunur. İstehsal müəssisəsində uçot prosesi mühasibatlıq işçilərinin tərtib etdikləri və istehsal müəssisənin rəhbərinin təsdiq etdiyi qrafik əsasında həyata keçirilir. İnzibati baxımdan baş mühasib istehsal müəssisənin rəhbərinə, uçotun həyata keçirilməsi metodologiyası baxımından isə baş idarəyə tabedir. Baş mühasibin yerinə yetirməli olduğu vəzifələri:

- 1) istehsal müəssisəsində uçotun səmərəli formada təşkili, təkmilləşdirilmiş forma və metodlarda istifadə
- 2) aktivlərin formalaşma mənbələrini, zamanında uçota alınması və sənədləşdirilməsi prosesini hesablarda göstərməlidir
- 3) xərclərin zamanında və düzgün şəkildə uçotunun aparılması, bir sıra fəaliyyətlərin maya dəyərinin hesablanması
- 4) maliyyə nəticələrinin müvafiq vaxtlarda hesablanması və nəzarətin həyata keçirilməsi
- 5) debitor borcların alınma, kreditor borclarının ödənilmə tarixinə nəzarət
- 6) maddi vəsaitlərin və məhsulların qiymətlilərin doğru şəkildə xərclənməsi prosesinə nəzarət
- 7) ciddi qənaət rejiminin həyata keçirilməsi üzərində nəzarət.

Hər bir istehsal müəssisəsi hüquqi baxımdan uçot təşkil etmədən fəaliyyət göstərə bilməz. Belə ki, ilk öncə istehsal müəssisəsinin maliyyə vəziyyəti ilə bağlı tam şəkildə informasiya verilməli, təsərrüfat fəaliyyətinin idarə olunma prosesinin proqnozu, həyata keçirilməsinə nəzarətin olması, istehsalın inkişafı

ilə əlaqəli perspektiv planların təşkilinə geniş şəkildə imkanlar yaratması ilə bağlıdır. Nəticə olaraq qeyd edə bilərik ki, uçot istehsal müəssisəsinin həm idarəedilmə, həm də informasiya sisteminin bir hissəsi sayılır. Uçot informasiyaları istər müəssisə daxili, istərsə də xarici idarəetmə uçotu mühüm aparıcı vasitədir. Belə ki, həm informasiya, həm planlaşma, həm də nəzarət kimi mühüm funksiyaları daşıyır.

Planlaşma hərəkətetmə prosesinin xüsusi qaydasını özündə əks etdirir. Qarşıya qoyulmuş məsələnin quruluşunu, reallaşdırılma üsullarının müəyyənləşdirilməsini və optimal variantların təyinatını özündə birləşdirir. Planlaşdırılma prosesi nəzərdə tutulan maddi xərclər və pul vəsaitinin mənfəəti haqqında informasiya olmadan hesablama aparmaq mümkünsüzdür.

Nəzarət planın real olaraq icra edilməsinin müəyyənləşdirilmə prosesini özündə əks etdirir. Prosesi həyata keçirmək məqsədi ilə müqaisə metodundan istifadə edilir. İstehsal müəssisəsinin təsərrüfat fəaliyyətində aşkarlanan neqativ halların qarşısını almaq məqsədi ilə bu proses həyata keçirilir.

İstehsal müəssisələrində daxili nəzarət 3 hissəyə ayrılır:

- 1) əvvəl-təsərrüfat əməliyyatları həyata keçirilənə qədər
- 2) cari-əməliyyat aparılan dövrdə
- 3) son-əməliyyat baş verdikdən sonra

Xarici maliyyə nəzarətini yerinə yetirir: investorlar, kreditorlar, bank, təftiş-nəzarət idarəsi, vergi orqanları və xəzinadarlıq.

Mühafizə dedikdə göstərilən işçi hesablar planından yararlanmaqla istehsal müəssisəsinin bütün maddi vəsaitinin, həmçinin əmlakının mühafizəsinin aspektlərini uçotda qeyd etməyi nəzərdə tutur. Beləliklə də, uçotun təşkilinin obyektivliyi, inventarlaşmasının mütamadi şəkildə icra edilməsini təmin edir.

Təhlil - qəbul olunan qərarların davamlı formada öyrənilməsi prosesini əhatə edir və idarəetmə sisteminin fəaliyyətinə mane ola biləcək əks əlaqələrin təsir dərəcəsini müəyyən etmək zəruri hal hesab olunur. Qarşıya qoyulan məqsədi həyata keçirə bilmədikdə planın icra oluna bilməməsinin səbəbləri hərtərəfli şəkildə araşdırılır.

Müasir dövrdə təsərrüfat təcrübəsinə əsasən uçot informasiyalarından həm daxili, həm xarici istifadəçilər faydalanır. Daxili istifadəçilər: idarə aparatında fəaliyyət göstərən işçilər, sahibkarlar və menecerlərdir.

Xarici istifadəçilər - kənar istehlakçılardır və müəyyən qruplara bölünürlər:

- istehsal müəsislərində çalışmayan, lakin fəal fəaliyyətində xüsusi marağı olan şəxslər. Məsələn, səhmdarlar, investorlar və kreditorlar və.s

- istehsal müəsislərinin iş prosesində dolayı yolla maliyyə marağı olan şəxslər. Məsələn, vergi xidməti, sığorta şirkətləri, dövlət idarəetmə orqanları və.s

- yalnız işgüzar əməkdaşlıqla bağlı maliyyə marağı olan şəxslər. Məsələn: auditor firmaları və statistika orqanları

Amerikada informasiyanın faydalılığı onun əhəmiyyətliliyi və həqiqiliyi əsasında xarakterizə edilir. İnformasiyanın təsərrüfatın fəaliyyətinə əhəmiyyətliliyi qəbul olunan idarəetmə qərarının təsir imkanını müəyyən etməklə təyin olunur. İnformasiyanın dəyərliliyi aşağıda göstərilən amillər ilə müəyyən edilir:

a) informasiya mütamadi şəkildə istifadəçilərinə təqdim edilməlidir. Zamanında təqdim olunmayan informasiyalar istehsal müəsisləsinin real vəziyyəti barəsində dəqiq məlumat vermək imkanına sahib deyil

b) proqnozu təmin etmə istehsal müəsisləsinin inkişaf istiqamətini göstərərək yüksəlməsi istiqamətində geniş imkanlar açır

c) informasiya qaynaqları ilə qurulan əks əlaqə operativ idarəetmə qərarının reallaşdırılmasını təmin edir

İdarəetmə uçotu gələcək dövrdə uçotun tərkib hissəsi kimi istehsal müəsisləsinin daxilində bir sıra rəhbərlər tərəfindən istifadə edilən uçot məlumatlarının yığılması üçün nəzərdə tutulur. Uçotun bu növünün əsas məqsədi konkret istehsalat nəticələrinin hazırlanmasında məsul olan menecerləri tam şəkildə məlumatlandırmaqdır. İdarəetmə uçotu özündə birləşdirir: plan, normativ, proqnoz və uçotun müşahidə proseduralarını. İdarəetmə sistemində

istehsal xərclərindən bəhs edən informasiyalar ümumiləşdirilir və müvafiq maddələr əsasında uçota alınır:

- məsrəf növləri əsasında
- material ehtiyatlarına tələbat əsasında
- ilk tələbat bölmələri əsasında
- məsrəfin aparıldığı xidmət növləri üzrə.

Mühasibat siyasəti mühasibat uçotunun həyata keçirilməsinin məcmusudur və təşkilat tərəfində iqtisadi şərtlərə görə seçilir. Mühasibat siyasəti mühasibat uçotunun təşkili və metodologiyasını müəyyənləşdirməklə yanaşı iqtisadi fəaliyyətin optimallaşmasına dair tədbirləri də təsdiqləyir. Respublikamızda da mühasibat uçotu qanunla tənzimlənir və mövcud qaydalara uyğun olaraq formalaşdırılır. Uçot siyasəti müəssisə daxilində baş verən tranzaksiyaların necə əks etdirilməsini özündə cəmləyən bir sənəddir. Mühasibat uçotu siyasətinin köməyi ilə informasiya istifadəçiləri aşağıdakıları əldə edə bilirlər:

- təşkilatda baş verən mühüm dəyişikliklər haqqında vaxtında məlumat, məlum olduğu kimi müəssisələr maliyyə hesabatlarını dərc edərkən uçot siyasət haqqında geniş şəkildə məlumat verirlər;
- dinamik şəkildə hesabatlıq məlumatlarının təhlili imkanı.

Mühasibat siyasəti nəticəsində mühasibat informasiyasından maksimum fayda əldə etmək mümkündür, çünki siyasət uçotun təməlini təşkil edir. Müəssisənin işini mümkün qədər doğru şəkildə əks etdirmək tətbiq olunan uçot siyasətinin əsas vəzifəsi və məqsədidir. Mühasibat siyasəti məntiqinə və seçiminə təsir edən faktorlar aşağıdakılardır:

- iqtisadi fəaliyyət miqyası (əmlak dəyəri, işçilərin sayı, müəssisənin istehsal və satış həcmi və s.);
- fəaliyyət növü və fəaliyyət göstərdiyi sənaye (sənaye və ya kənd təsərrüfatı, vasitəçi fəaliyyət, tikinti, ticarət və s.);
- müəssisənin təşkilati-hüquqi forması (istehsal kooperativ, MMC, bələdiyyə və dövlət unitar müəssisəsi, ASC və s.);
- şirkətin strategiyası (şirkətin hesabatında yüksək gəlirlilik və mənfəət

göstəricilərinə sahib olmaq istəyi, bu da cari istehsal və satış xərclərini azaldan obyektlərin qiymətləndirilməsi və mühasibat uçotunun özü üçün variantların seçiləcəyi deməkdir - amortizasiya məbləğini azaltan əmsallar, istifadə olunmuş istehsal ehtiyatlarını və s. qiymətləndirərkən FIFO metodu, əgər müəssisə üçün mənfəət və əmlak vergilərinin azaldılması daha vacibdirsə, o zaman imkan verən mühasibat metodlarını axtaracaqdır);

- müəssisənin və uçot idarəetməsi;
- mühasibat işçilərinin peşəkar kvalifikasiyası
- müəssisənin informasiya strukturunun inkişaf səviyyəsi, həmçinin

idarəetmə uçotu

- maddi bazanın mövcudluğu (məlumat qeyd edən avadanlıq, kompüter və s.)

Mühasibat siyasəti uçot təşkilatdan təşkilata fərqlənən uçot metodlarıdır (ilkin müşahidə, cari qruplaşdırma dəyərinin ölçülməsi, son ümumiləşdirmə). Təşkilatın mühasibat uçotu siyasəti onun qiymət siyasətinin formalaşmasında, vergi planlamasının həyata keçirilməsində və müəssisənin dəyərinin göstərilməsində əsas vasitədir. Müəssisənin uçot siyasəti baş mühasib və ya digər mühasibat əməkdaşları tərəfindən formalaşdırılır, aşağıdakılar nəzərə alınmaqla:

- mühasibat uçotunu təşkil etmək üçün lazımi həllər;
- biznes tranzaksiyalarının sırası və kontrolu;
- uçot məlumatlarının daxil edilməsi və sənəd dövriyyəsi;
- inventarizasiya;
- ilkin mühasibat sənədləri;
- sintetik və analitik hesablarla işləyən hesablar planı hesabət və mühasibat

tamlığı və müasir tələblərə uyğun düzgün aparılması üçün lazım olan mühasibat;

- təşkilatın seçdiyi mühasibat obyektlərini və mühasibat uçotunu qiymətləndirmə variantları.

Mühasibat uçotu siyasəti mühasibat (maliyyə) haqqında qanunlara əsaslanaraq formalaşdırılır. Metod o zaman yaradılır ki, qanunla nəzərdə tutulmuş forma məcburi olaraq tətbiq edilməsin.

Mühasibat siyasətinin iki növü vardır: effektiv və formal. Mühasibat uçotu qaydaları, texnikaları və prinsipləri o zaman effektiv hesab edilir ki, onlar sənədləşdirilib saxlanılır, təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş inkişaf strategiyasına cavab verir və qüvvədə olan qanunlara maksimum effektiv şəkildə cavab verir. Uçot siyasətini formalaşdırmaq çoxmərhləli prosesdir, hansı ki, müəssisənin uçot sisteminin nə şəkildə olacağını müəyyən edir. Mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması aşağıdakı mərhələləri əhatə edir. Birinci mərhələ tərtibatdır, bura aşağıdakılar daxildir:

- Uçot siyasətinin formalaşdırılmasının hədəflənməsi;
- Daxili nəzarət mexaniziminin və mühasibatlığın mövcud halı təhlili;
- Müəssisənin qısa və uzun dövrdə performansının nəzərə alınması;
- Müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin təhlili və onun təşkilati sistemi.

Davamlı inkişaf isə prosesin ikinci mərhələsidir:

- Müəssisə daxilində standartların olması;
- Yeni uçot siyasətinin ilkin versiyasının hazırlanması;
- Mühasibat uçotu siyasətinin hər bir mərhələsinin dokumentləşdirilməsi;
- Elementlərin tərifləri;
- Mövcud mühasibat uçotu siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün məsləhətlər;
- Üçüncü tərəfin nəzarəti;
- Daxili tənzimləyici qaydalara tez bir zamanda uyğunlaşmaq;
- İşçilər üçün təlimlər və seminarların təşkil olunması;
- Yeni sistemin tətqimatı zaman yaranan problemlərin həll edilməsi.

Müəssisə üçün mühasibat uçotu siyasətinin formalaşdırılması. İri, orta və istehsal subyektləri, öz seçimlərindən asılı olaraq, növbəti il üçün illik maliyyə hesabatlarını Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və ya Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun tərtib etmək qərarını, uçot siyasətini əks etdirməklə, cari ilin 31 dekabrədək qəbul edir (Mühasibat haqqında qanun 10.5). Nəzəri olaraq uçot siyasəti dəyişdirilmədən uzun müddət tətbiq edilə bilər. Lakin baxmayaraq ki, mühasibat məqsədləri üçün bu mümkündürsə, vergi məqsədləri üçün bu adətən dəyişir. Bu da

aydındır ki, adətən vergi məcəlləsi hər il dəyişilir nəticədə isə sahibkarlıqlar mühasibat prosedurların hər dəfə dəyişməyə məcbur edir. Mühasibat siyasətinin yazılmasına çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır, çünki bir bəndin qeyri-dəqiq təfsiri şirkətə qarşı bilər. Uçot siyasətində mühakimə tələb edən sahələrə toxunmaq xüsusən çox vacibdir, məsələn: inventar qiymətləndirilməsi, vəsaitin faydalılıq müddəti, şərti öhdəliklər, amortizasiya metodu və s. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu siyasətində təşkilatın hesabat ili ərzində istifadə edəcəyi metodların təsvirini qeyd etməsi daha məqsədyönlüdür, nəinki, bütün metodları yazmaq hansı ki, tətbiqi sual altındadır. Əgər ehtiyac olarsa, uçot siyasətinə hər hansı bir dəyişiklik edilə bilər, buna maneə yoxdur. Buna görə də, uçot siyasəti mütəmadi olaraq baş mühasib və onun təbəçiliyində olanlar tərəfindən daima izlənilir.

Adətən təcrübədə uçot siyasəti daha qısa (4-5 səhifə) və ya bir qədər uzun olar bilər (15-20 səhifə). Sənədin həcmi qanunla tənzimlənmir, adətən müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi sahədən və digər səbəblərdən aslı olaraq dəyişir. Uçot siyasətini yazarkən əsas diqqət mərkəzində saxlanılmalı olan məqam odur ki, onda olan hər bir maddə mühasibatlığın təkmilləşməsinə yönəlik olsun və müəyyən mənada xərclərin azalmasına da dəstək versin, lakin onda olan hər hansı bir qeyri-dəqiqlik və ya məlumatın buraxılması müəssisəyə maddi ziyanla ötüşə bilər.

Hər bir müəssisə öz onun mühasibat prosedurlarını idarə etmək üçün standartlar qəbul edir. Uçot siyasəti həmin müəssisənin fəaliyyətini bütün aspektlərini əhatə etməlidir – metodoloji olaraq, məsələn, aktivlərin və öhdəliklərin qiymətləndirilməsi metodu, amortizasiya, istehsal, mühasibat reyesteri, hesabatlıq və nəzarət və s. Sxem 2-də uçot siyasətini üzrə məsələlər təsvir edilmişdir. Lakin, praktikada sxemdə qeyd olunan məsələlər hər zaman nəzərə alınmır. Adətən müəssisələrdə uçot siyasəti vergi üzərində qurulur və vergi prinsipləri ilə uyğunlaşdırılır. Uçot siyasətinə yuxarıda verilmiş tərifdən də görmək olar ki, onun müəssisənin maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında və təqdimatında çox böyük rola sahibdir. Həmçinin, uçot siyasətinin maliyyə hesabatlarının keyfiyyətində birbaşa rolu var, buna görə də müəssisələr uçot siyasətini

hazırlayarkən müxtəlif istifadəçi qruplarının maraqları ilə üst-üstə düşən və düzgün tərtib edilmiş uçot siyasətindən istifadə etməlidirlər. Sxem 2-də göstərilmiş məsələlərdən biri də müəssisənin balans siyasətidir. Balansın həqiqiliyi və gerçəkliyi problemi ikili mühasibatlıq metodunun ortaya çıxmasından və balans hesabatının yaranmasından bəri mövcuddur. Mühasibat hesabatlarının keyfiyyəti əksər hallarda müxtəlif istifadəçi qruplarının tələblərinə cavab vermədiyi üçün həll olunmamış qalır və bu gün də aktualdır. Son onilliklərdə mühasibat kifayət qədər mürəkkəb tanınma qaydalarına (gəlir, xərclər, gəlir, mənfəət və s.), iqtisadi həyatdakı faktların və hadisələrin qiymətləndirilməsinə və əks olunmasına əsasən inkişaf etmişdir. Məsələn, BMHS-lər 1500-dən çox səhifədə toplanmışdır və qüvvədə olan 150-dən çox GAAP var. Məlumdur ki, qayda nə qədər mürəkkəbdirsə, onu formalaşdırma məqsədinin əksinə olaraq istədiyi aspektdə şərh etmək, təhrif edən qeydləri gizlətmək və həm auditorları, həm də maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini yanıltmaq asandır. BMHS-nin tələblərinə uyğun olaraq tərtib edilmiş maliyyə hesabatlarındakı məlumatlar mühasibat reyestrinin göstəricilərinə uyğun olamaya bilər, çünki onlar adətən milli qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq formalaşdırılır. 20-ci əsrin sonu, 21-ci əsrin əvvəllərində mövcud olan mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığının mövcud tənzimləmələri balans hesabatı siyasəti üçün ilkin şərtləri yaratdı, hansı ki, “yaradıcı mühasibatlıq” çərçivəsində idi. Ümumiyyətlə, qəbul edilmiş ümumi mühasibat uçotu standartları ilə uyğun olmayan standartlar “kreativ” adlandırıla bilər. Bu isə, müəssisənin öz fəaliyyətini daha əlverişli göstərmək üçün hesablarda düzəlişlər etməsidir. “Yaradıcı mühasibatlıq” təcrübəsi səhmdar cəmiyyətlərin sahibləri və menecmentlərinin bir-birindən ayrıldıqda biznesin idarəsinin yeni metodlarının əmələ gəlməsi ilə mövcud qanunvericilik çərçivəsində olan boşluqlardan dolayı mühasibat uçotunda “yaradıcı”lığın stimullaşmasına şərait yarandı. Lakin, “yaradıcı” yanaşması ilə açıq-aşkar saxtakarlıq arasında demək olar ki, sərhəd yoxdur. İstehsal da daxil olmaqla biznesin inkişafının hazırkı səviyyəsində sahibkarların və investorların mənafeələrinin qorunması mühasibat standartları və hüquq normaları, çoxsaylı mühasibat qaydaları və prinsipləri ilə təmin olunur.

Buna baxmayaraq, “yaradıcı” mühasibat istifadəsi nadir hal deyil. “Yaradıcı” mühasibat investorları, kreditorları, bankları və digər istifadəçiləri yanıltmaq üçün maliyyə hesabatlarının gizlədilməsinə yönəlmiş üçün o neqativ hal kimi qiymətləndirilir. Lakin, “yaradıcı” mühasibat, iş dəyəri dəyişməndəki əsas tendensiyaları əks etdirərkən uyğundur və yeni iş əməliyyatları üçün digər mühasibat uçotu metodları olmadığı təqdirdə şirkətin vəziyyətini təqdim etmək üçün bir yola çevrilir. Bu problemin tədqiqi göstərdi ki, “yaradıcı” mühasibatlığın inkişafına bir çox amillər təsir göstərir, məsələn:

- Müəssisənin özünü qorumaq istəyi: şirkət menecerləri tərəfindən kapitalını müəssisəyə sərmayə qoymuş və ya qoyacaq olan investorlara və ya şəxslərə daha müsbət və ya bəzədilmiş hesabatlar təqdim etmək;

- Maliyyə hesabatlarını öz mənafeələrinə istifadə etmək üçün öz mənfəətləri (divident almaq və s.), eləcə də bəzədilmiş göstəricilər, sahibkarlıq subyektləri arasında maddi faydaların bölüşdürülməsinə dair bağlanmış müqavilələrə xidmət edir;

- Mühasibat uçotu qaydalarının spesifikliyinin olmaması, maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsini tənzimləmək üçün hazırlanmış qanunlar və standartlar, yalnız uyğunluq tələblərinə əsaslanaraq mövcud variantları məhdudlaşdırmaq məqsədi daşıyır, lakin vahidlik təəssüratı yaratmasına baxmayaraq bütün mühasibat metodlarını standartlaşdırmağa çalışırlar. Müasir mühasibat konsepsiya və standartlarının özü də yaradıcı mühasibat aparmağa imkan verir;

- Texnologiyaların inkişafı və “doing business” metodları. Ticarət texnologiyaları və təcrübələri qanunvericilik və müəyyən edilmiş mühasibat qaydaları və prinsiplərindən daha sürətli inkişaf edir. Bu səbəbdən praktikantların yeni ortaya çıxan vəziyyətləri innovativ metodlarla nəzərə almaqdan başqa yolu qalmır;

- Resurs bölgüsü ilə idarəetmə hesabatlılığı arasında ziddiyyət.

Müxtəlif “yaradıcı” mühasibat metodları vergi bazasını və vergiləri azalda bilər və ya ödəməsini təxirə sala bilər, məsələn:

- “gəlirlərin hamarlanması” bir neçə il ərzində “sabit” mənfəət axınının mənzərəsini yaratmaq üçün bir müəssisənin hesabat mənfəətinin uğurlu dövrlərdə azaldılması və zərərli illərə köçürülməsi prosesidir;

- “hesabat örtüklənməsi” müəyyən bir anda ən yaxşı maliyyə vəziyyətinə çatmağa yönəlmiş bir şirkətin maliyyə hesabatlarının, məsələn, balansın təhvil verildiyi və ya bir borc alındığı zaman düzəldilməsidir;

- balansdankənar maliyyələşdirmə - şirkətin borc öhdəliklərinin həqiqi mənzərəsinin təhrif edilməsi (balansdankənar maliyyələşmənin klassik nümunəsi maliyyə lizinqidir);

- şirkətləri birləşmə və birləşmə şəklində birləşdirmə üsulları.

Gələcəkdə daha yüksək mənfəət əldə etməyə daha münasib olduğu üçün birləşmə metodu daha cəlbədidir. Bundan əlavə, birləşmə zamanı firmaların birləşməsindən əvvəl və sonra mövcud olan bütün ehtiyatlar və qazanclar birləşdirilmiş firmanın səhmdarlarına paylanmalıdır. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, mahiyyətinə görə mühasibat, peşəkar fəaliyyət növü kimi “yaradıcı”dır. Bununla birlikdə, sahibkar və menecmentin ayrılması və təşkilatların miqyasının böyüməsi ilə birlikdə faktiki investora və potensial investora müəyyən zamanətlər verməlidirlər. Məlumdur ki, mühasibat uçotu baxımından prinsiplər, konsepsiyalar və təlimatlar ümumiyyətlə qəbul olunmuş prinsiplərə, anlayışlara və hüquq normalarına riayət etməklə müəyyən dərəcədə ardıcılıq və vahidlik əldə etmək üçün lazımdır. Buna görə də, “yaradıcı” mühasibat uçotunun obyektivlik və etibarlılıq baxımından balansın keyfiyyətinə təsirini aradan qaldırılması artıq düzgün müstəqil balans siyasətinin və ya təşkilatın mühasibat siyasətinin ayrılmaz hissəsinin hazırlanması mərhələsində mümkün hala gətirilməlidir. (Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M, 2016)

Balans siyasəti bir çox qabaqcıl ölkələrdə müxtəlif təşkilatların praktiki fəaliyyətlərində uğurla tətbiq olunur. Balans siyasətinin tətbiqi əsasən ölkənin qanunvericiliyindən aslı olur və onun idarəetməsi həmin qanunların şərtlərinə uyğun tənzimlənir. Beləliklə, balans siyasətinin beynəlxalq tətbiqinə bir çox səbəblər var: şirkətin kredit qabiliyyətini artırır, şirkətin daha gəlirli struktura

yyələnməsinə kömək edir, şirkətin maliyyə və kommərsiya tranzaksiyalarına nəzarəti gücləndirir və s. Balans siyasətinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olması yaxın zamanlarda dünya miqyasında baş verən və maliyyə hesabatlarının etibarlılığına kölgə hadisələrə nəzər saldıqda daha aydın anlamaq olar. Həmin hadisələrin əsas mərkəzi ABŞ idi və 2001-ci ildə Enron şirkətinin və onun müstəqil xarici auditoru “Artur Anderson”-nın iflası uğraması hadisələrin ilkin mərhələsi idi. Bütün bu hadisələrin olma səbəblərinin ən başda gələnini isə şirkət menecerlərinin öz maraqlarına uyğun balans siyasəti yürütməsi idi, nəinki, şirkət səhmdarlarının maraqlarını qorumaq. Balans siyasəti və “yaradıcı” mühasibatlıq maliyyə hesabatlarında olan informasiyaya fərqli yanaşma gətirir. Onlar arasında münasibəti belə təsvir etmək olar ki, balans siyasətinin tətbiqi ilə hazırlanmış maliyyə hesabatları standartlara uyğun olaraq təüdim edilir, “yaradıcı” mühasibatlıqda isə belə deyil, bu zaman hesabat verən müəssisə fəaliyyətini ən üstün göstərmək üçün hesabatdakı göstəricilərə müəyyən düzəlişlər edir.

Balans siyasəti bəzən müəssisə üçün sərfəli olmaya bilər, çünki bəzi rezerv hesablar, xüsusən, şərti öhtəlik, şərti aktivlər və şübhəli borc rezervləri mühasibin professional mühakiməsi əsasında yaradılır. Buna görə də, qeyd olunan hallarda və oxşar digər hallarda olacaq mühakimələrin əsası müəssisənin uçot siyasətində göstərməli və ona istinad edilməlidir.

KOS-lar üçün MHBS tətbiqi. KOS-lar dünya iqtisadiyyatının qloballaşmasında və güclənməsində mərkəzi bir rola sahibdir. Bunu təzahürüdür ki, ölkəmizdə yuxarıda da qeyd olunduğu kimi KOS-lar mühasibat uçotunu KOS-lar üçün BMHS əsasında aparırlar. Bu isə təbii ki, KOS-ın maliyyə hesabatlarının artıq qloballaşmasına yönəlik mühüm addımdır. Bu öz növbəsində KOS-ın maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və onların müxtəlif maliyyə mənbələrinə daha asan çıxmasına səbəb olacaqdır. BMUSŞ KOS-lar üçün MHBS-ları ilə yanaşı onların istifadəçilər tərəfindən anlaşılması üçün tətbiq bələdçisini də buraxmışdır. Həmin bələdçi standartları təfərrütlü şəkildə izah edir və müxtəlif nümunələr vasitəsilə istifadəçiyə məlumat verir. BMUSŞ KOS-lar üçün MHBS-ni dərc edərkən onların müəssisələrdə tətbiqinin məsrəf-fayda analizini də nəzərə

almışlar. *Tanınma, ölçmə və uçot qaydaları* meyarları tam MHBS-a nisbətən yüngülləşdirilmişdir və uyğunsuz mövzular ixtisar olunmuşdur. Bu standartın tətbiqi kiçik və orta sahibaklıqlar üçün nəzərdə tutulsa da, standartda onları kəmiyyət olaraq aydın şəkildə fərqləndirən göstəricilər yoxdur. Lakin, standart KOS-lar üçün əsas iki şərti müəyyən edir:

- müəssisənin gərək ictimaiyyət qarşısında məsuliyyəti olmaya
- xarici istifadəçilərə ümumi məqsədlər üçün maliyyə hesabatlarının dərc edilməsi. Bu halda xarici istifadəçi deyildikdə müəssisənin gündəlik iqtisadi fəaliyyətlərində işlərində iştirak etməyən sahibkar, hazırkı və potensial kreditorlar, reyting agentlikləri və s. nəzərdə tutulur

Bunlara misal olaraq aşağıdakı mövzuları göstərə bilərik hansı ki, həmin sahələr KOS-larla əlaqəli deyil:

- bir səhmə düşən mənfəət
- aralıq maliyyə hesabatları
- seqment hesabatlığı
- sığorta müqavilələri
- pensiya təminatı planları üzrə mühasibat uçotu
- satış üçün saxlanılan aktivlərin xüsusi uçotu

İstehsal müəssisələrinin maliyyə hesabatlarının istifadəçiləri açıq kapital bazarlarının işkirakçıları olan investorların əksinə olaraq, daha çox qısamüddətli pul vəsaitlərinin hərəkəti, likvidlik və ödəmə qabiliyyəti ilə maraqlanırlar. İstehsal müəssisələri üçün MHBS-nin tələblərinə riayət etməklə maliyyə məlumatı istifadəçilər üçün daha münasib, daha az detallı və daha anlaşıqlı olacaqdır. İstehsal müəssisələri üçün MHBS-nin tətbiqi zamanı mühasibat uçotu tələblərinin həcmnin gözcəarpacaq dərəcədə azalacağı güman olunur.

3.2. Uçot siyasətinin analitik aspektinin formalaşması və açıqlanması qaydası

İstehsal müəssisələri mühasibat uçotu məlumatlarından yararlanarkən ayrı-ayrı əmlak növləri göstəricilərinə, formalaşma qaynaqlarına və müxtəlif təsərrüfat proseslərinə aid informasiyalar əldə etməlidirlər. Əldə edilən informasiyaların

istifadəsi onun xarakterindən asılı olaraq, müvafiq ölçü vahidləri əsasında tərtib edilir. Müxtəlif məlumatlardan yararlanan istifadəçilər, məlumatların tərtibat forması ilə bağlı sıra tələblər irəli sürürlər.

Müəssisə rəhbərlərini əsasən istehsal ehtiyatlarının təminat durumu, sex rəisini isə istehsal ehtiyatlarının çeşidi ilə bağlı olan informasiyaları maraqlandırır. Göstəricilərə əsasən sexin istehsal proqramının icrası, müəyyənləşdirilən çeşidlərə görə hazır məhsul buraxılışı, texniki avadanlıqların istehsal gücündən və fəhlə qüvvəsindən istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir(Н.Г. Сапожникова: 2016. s. 108.). Bunlara uyğun şəkildə uçotda tələb edilən göstəricilərin əldə edilməsi məqsədi ilə həm sintetik, həm də analitik hesab növlərindən istifadə edilir. Belə ki, istər sintetik, istərsə də analitik uçotdan iqtisadi subyektlərdə istidadə olunur. Bu formada uçotun təşkil edilməsi və tətbiqi sistemi uçotun əsasını müəyyənləşdirir. Müəssisə balansı maddələrinə əsasən mühasibat uçotu 2 hissəyə bölünür. Sintetik və analitik

Uçotunun sintetik hesablarında əks olunur: istehsal müəssisəsinin iqtisadi qrup göstəriciləri və formalaşdırılma qaynaqları, bütün təsərrüfat əməliyyatları. Nümunə olaraq Əsas vəsaitləri, Materialları, Hesablaşma hesabını, Kassa hesabını göstərə bilərik.

Sintetik hesab istehsal müəssisənin maliyyə vəziyyətinin, əmlakın, və kapitalın təyin edilən növünə görə müəyyən olunan əlamətlərin ümumiləşdirilmiş informasiyalarının qruplaşdırılmasına xidmət edir.

Analitik hesab isə sintetik hesabın tərkibinə daxil olan şəxsi informasiyaları təfsilatlı fomada qruplaşdırır.

Subhesablar isə analitik uçotla bağlı olan informasiyaları özündə cəmləşdirir. Azərbaycanda hesablar planına əsasən nəzərdə tutulan subhesablardan müxtəlif tələblərinə görə istifadə edilir. Subhesablar hesabatların tərtibatı prosesində, istehsal müəssisəsinin təsərrüfat və maliyyə vəziyyəti ilə bağlı aparılan təhlilində və mövcud məlumat sistemində əlavələr formasında tətbiq olunaraq geniş şəkildə izah edilməsi imkanı qazanır. Uçot hesablarının hamısına subhesabların

açılması məcburi deyil. Subhesablar o zaman açılır ki, uçota alınan müəsislərin əhatə dairəsi böyükdür.

Analitik hesabları nəzərdən keçirək. Analitik hesablama formasında yazılışların yekunu, sintetik və subhesablardakı ümumi nəticələr ilə eynilik təşkil etməlidir. Həmçinin sintetik hesabın birinci və sonuncu qalıqları analitik hesablardan geridə qalan qalıqlarla eynilik təşkil etməlidir. Bu formada olan bərabərlik həm sintetik, həm analitik hesablarda göstərilən mühasibat uçotunun dəqiqliyini müəyyənləşdirmə imkan yaradır (Богатая, И. Н., Н. Н. Хахонова: 2011. s. 400-405). Həmçinin müəsisə qeydlərdə sonrakı dövrləri əhatə edəcək əsas fərziyyələr haqqında məlumatı və növbəti illərdə qiymətləndirmə əsasında qeyrimüəyyənliklərin başlıca məlumat qaynaqları barəsində açıqlama verməlidir. Qeydlərdə müəyyən təfəsilatlar göstərilməlidir:

- qeydlərin xarakteri
- qeydlərin cari məbləği

Uçotu siyasətində edilən hər bir dəyişikliklə bağlı açıqlama verilməlidir. Uçotu siyasətində edilən dəyişikliklərə nəzər yetirək. Edilən dəyişikliklər dedikdə cari illər ərzində qəbul olunan qiymətləndirmə formasının yeni üsulla dəyişdirilməsi nəzərdə tutulur. İstehsal müəsislərində uçot siyasəti müxtəlif vəziyyətlərdə dəyişdirilə bilər:

- a) Standart dəyişikliyi tələb edərsə
- b) Qanun dəyişikliyi tələb edərsə
- c) Ediləcək dəyişiklik nəticəsində maliyyə hesabatları dəqiqliyi artacaq və hesabatlar daha anlaşılan vəziyyətdə olacaqsə.

Bu maddələr uçot siyasətində baş verən dəyişiklik olaraq qəbul edilmir:

- Əgər əməliyyatın mahiyyətində hər hansısa bir dəyişiklik olarsa, nəzərdə tutulan əməliyyat üçün uçot siyasətinə dəyişiklik edilməsi

- Cari illərdə əhəmiyyətli sayılmayan əməliyyatlar və yeni əməliyyatlar üçün qəbul edilən yeni siyasətlər.

Uçot siyasəti dəyişdirildiyi təqdirdə, maliyyə hesabatına artırılan uçotla bağlı müəyyən qeydlərə aşağıdakı formada aydınlıq gətirilməlidir.

1. Standartın tətbiqi əsasında edilən dəyişiklik zamanı:

- Standartın tətbiq edilmə vaxtı, izahı və təsviri

- Uçot siyasətində edilən dəyişikliyin əsas mahiyyəti

- Gələcək dövrdə öz təsir gücünü göstərə biləcək müddəalar

- Keçmişdə və cari illərdə səhm başına hesablanan mənfəətlərlə bağlı dəyişikliklər

- Nəzərdə tutulanlar təqdim edilməzdən öncəki illərlə bağlı edilən düzəlişlərin məbləği

- Keçmiş dövrlərdə edilən dəyişikliklərin tətbiqi mümkün deyilsə, mümkün olmamama səbəblərinə aydınlıq gətirilməlidir

2. Uçot siyasətində könüllü formada edilən dəyişikliklər:

- Edilən dəyişikliklərin əsas mahiyyəti

- Edilən dəyişikliklərin başlıca səbəbləri

- keçən dövrlərdə səhm başına hesablanan mənfəətlərlə bağlı edilən dəyişikliklər

- Nəzərdə tutulanlar təqdim edilməzdən öncəki illərlə bağlı edilən düzəlişlərin məbləği

- Keçmiş dövrlərdə edilən dəyişikliklərin tətbiqi mümkün deyilsə, mümkün olmamama səbəblərinə aydınlıq gətirilməlidir. Çünki, maliyyə hesabatlarında tam dəqiq şəkildə ölçülməyən maddələr mövcuddur. Bu kimi hallarda elementlərin təxmini formada qiymətləndirilməsi məqsədi ilə istehsal müəssisəsi mülahizələr irəli sürməli olur. Təxmini qiymətləndirmə dedikdə aşağıda təsvir edilən maddələr nəzərdə tutulur:

1) Ümidsiz formada olan borcların qiymətləndirilməsi

2) Müəyyən ehtiyatlarının bir sıra səbəblərə görə sıradan çıxması

3) Aktiv və öhdəliklərin ədalətli dəyəri

4) Amortizasiya olunan aktivlərin faydalılıq dövrü və onlardan qazanılacaq gələcək mənfəətlər

İstehsal müəssisəsi mümkün olduğu qədər etibarlı və dəqiq informasiyalara əsaslanaraq müəyyən mülahizələr təqdim etməlidir. Baxmayaraq ki, təxmini

qiymətləndirmə prosesində dəyişikliklərə ehtiyac ola bilər. Təxmini qiymətləndirmələrdə edilən bu tip dəyişikliklər ancaq gələcək dövrlərin göstəricilərinə təsir göstərə bilər. Edilən dəyişikliklərin təsiri nəticəsində keçmiş dövrlərin maliyyə hesabatlarında heç bir dəyişiklik olmamalıdır.

Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında məqsəd müəssisənin əsasən maliyyə performansı haqqında məlumatı əks etdirməkdir. Maliyyə hesabatlarının köməyi ilə istifadəçilər lazımi məlumatları əldə edir – təşkilatın maliyyə vəziyyəti, aktivlərinin və öhdəliklərinin real dəyəri və s. Buna görə də, maliyyə hesabatlarının təkmilləşdirilməsi və informasiya məzmununun genişlənməsi istifadəçilərə maliyyə göstəriciləri haqqında obyektiv məlumat almağa imkan verir, həmçinin, keyfiyyətin analizinin aparılması, müvafiq qərarların qəbul edilməsində və maliyyə məlumatlarının gizlədilməsinin qarşısının alınmasında böyük rola sahibdir.

Mühasibat uçotunun sosial əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, o bütün istifadəçilərin ehtiyacını nəzərə almaqla hesabatları dərc edir. Mühasibat uçotunun elm kimi məzmununu belə izah edə bilərik ki, o, kommərsiya təşkilatlarının datalarını özündə cəmləşdirir və onu istifadəçilərin ehtiyacına uyğun olaraq ictimaiyyətə çatdırır. Hər bir istifadəçi qrupu isə, mühasibat uçotu probleminin öz xeyrinə həll edilməsini istəyir. Hazırkı vaxta qədər respublikamızda əsas prioritet vergi orqanlarına hesabatların hazırlanması, yəni qeyd edilən qrupun ehtiyaclarının önə çəkilməsi olmuşdur. Halbuki, vergi məqsədləri üçün hazırlanmış həmin hesabatlar idarəetmə qərarlarının verilməsi üçün kifayət etmir və nəticə etibarlı ilə bütün istifadəçi qruplarına xitab etmir. Vergi məqsədləri üçün hazırlanan hesabat yalnız vergitutmaya uyğun məlumatları əks etdirməsi kifayətdir.

Müəssisələrdə mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının inkişafı və davamlı və uğurlu sistemin qurulması onların əsas məqsədlərindən biri olmalıdır. Eyni zamanda maraqlı tərəflər tərəfindən mühüm qərarların qəbulu üçün sahibkarlıq subyektinin fəaliyyəti haqqında faydalı məlumatın əlçatan olması vacibdir. Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının gələcək inkişafının əsas istiqaməti mühasibat uçotunda yaranan məlumatların keyfiyyətinin artırılması,

maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinə nəzarətin gücləndirilməsidir. Fərdi mühasibat uçotu sahəsində əsas vəzifə maraqlı istifadəçilərə sahibkarlıq subyekti haqqında yüksək keyfiyyətli, etibarlı və müqayisəli fərdiləşdirilmiş məlumat verməkdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, mühasibat uçotu vahid uçot və hesabatlıq sisteminin bir hissəsidir.

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlarının informasiya əsası, hər bir mühasibat standartının tələblərinə və metodologiyasına uyğun olaraq sonrakı toplama, sistemləşdirmə və ümumiləşdirmə üçün lazımi məlumat mənbəyi ilkin uçotdur. Bu konsepsiyanın müddələrinin praktiki həyata keçirilməsi zamanı mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlılığı sisteminin inkişafı üçün kifayət qədər ciddi tədbirlər görülmüşdür. Bu, ilk növbədə müddələrinin icrası mühasibat keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və hesabatların yeni səviyyəyə gətirilməsinə kömək edən “Kiçik və Orta sahibkarlıqlar üçün MHBS”-da bəhs edir.

Mühasibat uçotu və maliyyə hesabatlığında haqqında qanunvericiliydə olan bəzi yumşalmalara baxmayaraq, əksər kiçik sahibkarlıqlar, hələ də, daxili əməliyyat hesabatları tərtib edirlər. Daxili istifadəçilərə hesabatlar, həmçinin rəsmi maliyyə və vergi hesabatları da idarəetmə uçotu məlumatlarına əsasən formalaşdırılır. Bu halda isə, əsas prinsip bu şəkildə ümumiləşdirilə bilər: mühasibat məlumatları vergi bazasında və xərclərdə olan artma və ya azalmaya əsasən Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin tələblərinə uyğunlaşdırılır. Mühasiblər isə mühasibat və vergi məlumatlarını bir-biriylə ötrüşdürürlər.

Təcrübə göstərir ki, sahib təkdirsə və təşkilatın rəhbərliyində şəxsən iştirak etmirsə, maliyyə hesabatlarının ən mükəmməl formada olması lazımdır, çünki maliyyə hesabatları tapşırıqları yerinə yetirir və üst menecerlər üzərində nəzarəti həyata keçirir. Eyni zamanda, hesabat məlumatları mühasibat şöbəsi tərəfindən tələb olunan təfərrüat dərəcəsi ilə təqdim olunur və sahiblərin özləri tərəfindən hazırlanmış analitik cədvəllər müəssisənin maliyyə vəziyyətinin operativ təhlilinə imkan verən standart hesabat formalarına əlavə olunur. Buna görə mühasibat (maliyyə) hesabatının idarəetmə komponentinin formalaşmağa başladığını demək olar.

Təşkilatın bir neçə sahibi olduğu halda və icraedici orqan tərəfindən nəzarət

olunduğu halda da mühasibat uçotu məlumatların mümkün olan səviyyədə ehtiyac duyulur. Əsas məsələ isə, əldə olunmuş mənfəət və ona çəkilmiş xərclərin göstəriciləridir. Hesabatlar, həmçinin, bölüşdürülməmiş mənfəəti və mümkün dividend ödənişini əks etdirməlidir. Əsas göstəricilər isə, aktiv, öhdəlik, gəlir, xərc, ehtiyat kimi qruplaşdırılır.

Daxili istifadəçilərin məlumat tələbləri, adətən, xarici istifadəçilərə nisbətən daha geniş və təfərrüatlıdır. Biznes sahibləri müəssisənin maliyyə vəziyyəti və əldə olunmuş maliyyə nəticələri ilə maraqlanırlar, hansı ki, bu məlumatlar onlara menecerləri nəzarətdə saxlamağa və Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə uyğunlaşmağa imkan verir. Burada əsas rol maliyyə hesabatlarının münasibliyi oynayır, yəni, əldə olunmuş məlumatlar tələb olunan məlumatlara uyğun olmalıdır. Münasiblik mühasibat məlumatlarının kompleks xarakteristikası kimi tamlıq, uyğunluq, vaxtında hesabat və etibarlılıq keyfiyyətlərinin gölənildiyinə əminlik verir.

3.3. Uçot siyasətinin beynəlxalq aspektinin formalaşması və açıqlanması xüsusiyyətləri

Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları mühasibat uçotu siyasətində, mühasibat uçotu qiymətləndirmələrində və digər maliyyə məlumatlarında dəyişiklik edilməsi üçün ümumi bazar meyarlarını və qaydalarını hazırlamaq üçün hazırlanmışdır. Bu tətbiq standartının əsas məqsədi müəssisələr üçün eyni meyarların yaradılmasıdır. Aşağıda göstərilən maddələrə əsasən həyata keçirilir:

1. Mühasibat uçotu maliyyə siyasətini xarici amillərdən asılı olaraq müəyyənləşdirir və dəyişdirir
2. Mühasibat uçotu qiymətləndirmələrinə nəzər yetirir
3. Maliyyə məlumatlarının etibarlılığını təmin etmək üçün hesabat zamanı buraxılmış səhvləri düzəldir.

8 №-li MUBS-un tətbiqi sayəsində hər yerdə müəssisələrin maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin artırılması və müxtəlif müəssisələrdə alınan məlumatların müqayisəsinin təmin edilməsi planlaşdırılır (Kazımov R.N, Müslümov S.Y: 2012. s. 56.).

Beynəlxalq maliyyə hesabatı prinsiplərinə əsasən müəssisələr, maliyyə hesabatlarının hazırlanmasında və təqdim edilməsində istifadə olunan, birlikdə müəssisənin uçot siyasəti olan mexanizmləri, qaydaları, prinsipləri və əməli qərarları müstəqil olaraq özləri müəyyənləşdirmək hüququna malikdirlər. Uçot siyasəti müəssisədə davamlı aparılır və işin bütün maliyyə aspektlərinə təsir göstərir. İdarəetmə və analitik hərəkətlər nəticəsində əldə edilmiş məlumatlara əsasən və uçot siyasətinə uyğun olaraq şirkət maliyyə hesabatlarını tərtib edir.

Hesabatda müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin bütün xüsusiyyətləri, o cümlədən şirkətin aktiv və öhdəliklərinin uçot qiymətləndirməsi barədə düzgün və etibarlı məlumatlar mövcuddur. İlk məlumat, səhv və ya hesabatdakı məlumatların tərkibini ciddi şəkildə dəyişdirəcək məlumatlar nəticəsində başlanan mühasibat smetasında dəyişikliklər prosesi olaraq yenidən nəzərdən keçirilə bilər. Əvvəla, 8 №-li MUBS hesabat tərtibçilərindən maliyyə hesabatlarının istifadəçilərini çaşdıran və bu hesabatlar əsasında qəbul edilmiş qərarları ciddi şəkildə dəyişdirə biləcək bu cür göstəricilərin nəzərdən keçirilməsini və tənzimlənməsini tələb edir.

8 №-li MHBS, məlumatların etibarlılığı qaydalarına ciddi riayət etməyi tələb edir və keçmiş hesabat dövrlərinin hər hansı bir səhvinə əsaslanaraq dəyişikliklərə ehtiyac olduğunu müəyyənləşdirir. Bu cür səhvlərə riyazi səhv hesablamalar nəticəsində edilən səhvlər, uçot siyasəti metodologiyasının tətbiq edilməsində səhvlər, insan amilinə əsaslanan səhvlər, məlumatların səhv şərh edilməsi, habelə qəsdən təhriflər daxil ola bilər. Əvvəllər qeyd olunduğu kimi, hər hansı bir açıqlamada maliyyə məlumatlarının etibarlılığı meyarlarına cavab vermədiklərinə əsas olduqda birmənalı şəkildə iki dəfə yoxlanılmalı və nəzərdən keçirilməlidir.

Şirkətlərə dövrün uzunluğundan asılı olmayaraq mühasibat uçotu siyasətində və ya mühasibat hesablamalarındakı dəyişiklikləri tətbiq etməyə icazə verilir. Məlumatın retrospektiv şəkildə yenidən hesablanması istənilən maliyyə məlumatlarına, məlumatların tanınmasına, əlavə məlumatların açıqlanmasına aid ola bilər ki, hesabatın həqiqi dəyəri 100% etibarlılıq meyarına cavab versin.

Bir şirkətin retrospektiv dəyişikliklər üçün keçilməz maneələrlə qarşılaşdığı təqdirdə, keçmiş məlumatlara dəyişiklik edilməməsi, sonrakı hesabatları bu mövzuda lazımi əlavələrlə təmin etməsi ehtimalı haqqında bir ehtimal mövcuddur. Beləliklə, gələcək uçot siyasətində orijinal səhvini tamamilə istisna edən dəyişikliklər edilir və yeni uçot siyasəti dəyişikliklərin tanınması vaxtından sonra yaranan bütün məlumatlara, hadisələrə və şərtlərə tətbiq olunur.

BMHS şirkəti etibarlı maliyyə hesabatlarının formalaşmasına səbəb olacaq uçot siyasətini seçməlidir. Bu cür hesabat vicdanlılıq və uyğunluq prinsiplərinə əsaslanacaq və hesabat istifadəçiləri üçün zəruri olan hərtərəfli məlumatları ehtiva edir. Mühasibat uçotu siyasəti, müəssisənin iqtisadi inkişafına yönəldilmiş bütün idarəetmə qərarlarının verilməsi üçün məlumatların yetərliliyini təmin edəcək şəkildə seçilməlidir. Eyni zamanda, 8 №-li MHBS-a əsasən, şirkətlərin maliyyə və aktivlərini müəyyən bir şəkildə nümayiş etdirmək üçün tamah məqsədləri üçün həqiqətdən hər hansı sapmalara icazə verilməməsi qadağandır.

Mühasibat uçotu siyasətinə görə istənilən hesabat, şirkətin sərəncamında olan məlumatlara əsaslanaraq lazımi nəticələr çıxara bilən geniş tərəflər üçün əlçatan və başa düşülməlidir. Şirkət müəyyən bir standartın tətbiqi zəruriliyi açıq göstərilmədiyi təqdirdə bütün eyni məlumat və əməliyyatlara tətbiq olunan qaydaları uçot siyasətində seçməli və birləşdirməlidir.

Maliyyə hesabatlarının hazırlanması çərçivəsində nəzərdən keçirilmiş vəziyyət və ya əməliyyat 8 №-li MUBS-a daxil deyilsə və digər MHBS standartlarında əks olunmursa, maliyyə menecerlərinin idarəetmə qrupu məlumatı düzgün tanımaq və əks etdirmək üçün adekvat şəxsi mülahizələr tətbiq etməlidir.

MHBS-a əsasən, hesabatların hazırlanmasına və onunla işləməyə qəbul edilmiş şirkət rəhbərliyi, hesabatların mahiyyəti üzrə ətraflı nəzərdən keçirilməsində maraqlı olan mütəxəssislərdən ibarət olmalıdır. Maliyyə vahidinin işi nəticəsində əldə olunan məlumatlar aşağıdakılar olmalıdır:

- İdarəetmə və iqtisadi məqsədlər üçün kifayətdir və uyğundur
- Subyektiv fikirlərdən azad olun

-Şirkətin iqtisadi vəziyyətini etibarlı şəkildə nümayiş etdirin və etibarlı olun.

İlk növbədə şirkət hər hansı bir maliyyə hesabatı ilə işləyərkən 8 №-li MUBS-ın tövsiyələrinə və digər standartlara etibar etməlidir. Lakin beynəlxalq standartın müddəalarını obyektiv tələb etmək və ya tətbiq etmək mümkün olmadıqda, şirkətlərə BMHS-nin müddəalarına zidd olmayan tənzimləmə sənədlərindən, ədəbiyyatdan və bazar təcrübələrindən istifadə etməyə icazə verilir.

BMHS-a uyğun olaraq mühasibat uçotu siyasəti, şirkətin maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi üçün qəbul etdiyi MHBS-ların tətbiq edilməsinin müəyyən prinsiplərini, metodlarını, prosedurlarını, qaydalarını və tətbiqini özündə əks etdirən sənəddir (B.B.Ковалев Финансы учебник. Москва, 2012). Müəyyən maliyyə və təsərrüfat fəaliyyətinin uçotunu müəyyənləşdirən beynəlxalq maliyyə hesabatları üçün uyğun bir standartın olmaması halında, şirkət MHBS müddəalarına və konsepsiyasına əsaslanaraq mühasibat uçotu prinsiplərini formalaşdırarkən öz rəyini rəhbər tutmalıdır. Belə vəziyyətdə MHBS aşağıdakı hərəkətləri təyin edir:

1. Bənzər əməliyyatlarla əlaqəli standartların və mövcud şərtlərin nəzərdən keçirilir.

2. Maliyyə Hesabatlarının hazırlanması və təqdim edilməsi üçün çərçivə BMHS-nin giriş fəslində müəyyən edilmiş aktivlərin, öhdəliklərin, gəlir və xərclərin əks olunması üçün prinsip və müddəalardan istifadə edilir.

3. Çərçivə prinsiplərinə bənzər bir yanaşma istifadə edən mühasibat uçotu və hesabat üçün dövlət milli tənzimləmə orqanlarının son açıqlamalarına nəzər yetirir. Mühasibat və qurulmuş sənaye təcrübəsini əhatə edən hər hansı bir ədəbiyyatdan da istifadə etmək mümkündür. Ancaq bu, BMHS və çərçivə prinsiplərinə zidd olmamalıdır.

BMHS-də hasilat sənayesi üçün ixtisaslaşdırılmış standart yoxdur, yalnız 6 №-li Mineral Ehtiyatların Kəşfiyyatı və Qiymətləndirilməsi mövcuddur. Bununla birlikdə, bu standart hasilat sənayesində lisenziyaların və digər qeyri-maddi aktivlərin uçotu, habelə hasilat şirkətinin aktivlərinin qiymətləndirilməsi ilə bağlı

bütün suallara cavab vermir. Praktikada, 1 sayılı BMHS Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatı və beynəlxalq standartların prinsiplərinə uyğun olaraq mühasibat uçotu siyasətini tərtib edərkən Rusiya mühasibat uçotu standartlarının müddəalarından, habelə uçot siyasətinə daxil edilmiş ABŞ GAAP-ın müvafiq standartlarından istifadə etmək mümkündür.

Başqa bir mühasibat uçotu obyektı, standartlarda göstərilən prinsip və yanaşmalara əsaslanaraq və auditorla qarşılıqlı əlaqədə istənilən peşəkar mühasib və ya nəzarətçi daima mühasibat qaydalarını hazırlaya bilər. Mənə elə gəlir ki, mühasibat uçotu obyektlərində təsnifat zamanı çətinliklər yarana bilər, lakin mühasibat uçotu siyasətində əks olunan mühasibat uçotu prinsiplərini inkişaf etdirərkən.

Müvafiq uçot siyasətini seçərək, müəssisə oxşar əməliyyatlar və hadisələr üçün ardıcıl olaraq tətbiq etməlidir. Maliyyə hesabatlarından istifadə edənlər üçün şirkətin meyllərini və maliyyə vəziyyətini müəyyənləşdirmək üçün bir neçə hesabat dövrü üçün maliyyə məlumatlarını müqayisə etmək, həmçinin şirkətin nəticələrini və pul axını yaratmaq qabiliyyətini qiymətləndirmək vacibdir.

MHBS-a uyğun olaraq uçot siyasətinə aşağıdakı hallarda düzəlişlər edilə bilər:

- Standartların tələbləri və ya onların şərtləri dəyişdirildi
- Uçot siyasətindəki dəyişikliklər şirkətin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyətinin nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini daha etibarlı şəkildə əks etdirəcəkdir.

Əgər uçot siyasətinə düzəliş standartların yeni tələblərindən qaynaqlanırsa, hesabatdakı dəyişikliklər MHBS-nın yeni versiyasında olan keçid dövrü müddəalarına uyğun olaraq əks etdirilməlidir. siyasət həmişə tətbiq edilmişdir (retrospektiv yanaşma). Eyni zamanda, bölüşdürülməmiş mənfəətin açıq balansı düzəldilir və hesabatlarda təqdim olunan müqayisəli rəqəmlər yenidən hesablanır. Əvvəlki dövr üçün göstəricilərin retrospektiv yenidən qurulması əsassız görünərsə (əhəmiyyətli düzəliş xərcləri), onda yalnız cari dövrün hesabatlarında dəyişikliklər edilməsinə və maliyyə hesabatlarına əlavələrdə lazımı izahatlar verilməsinə icazə verilir. Məsələn, A şirkəti 1 yanvar 2001-ci il tarixində BMS 16 Əsas vəsaitlər və

38 №-li Qeyri-maddi aktivlərə uyğun olaraq yeni bir istehsal xəttinin inkişafına başladı və xəttin başlaması ilə əlaqədar bütün xərclər (yeni xəttin tətbiqi ilə nəticələnəcəyini güman edirdi) əsas fondlara və qeyri-maddi aktivlərə investisiya kimi əks olunan şirkətin qudvil dəyərinin artması). 2004-cü ildə şirkət direktorları qərara gəldilər ki, bu il və gələcəkdə istehsalın inkişafı xərcləri mənfəət və zərər hesabında cari xərclər kimi əks olunsun. Bu dəyişiklik investisiyaların gələcək iqtisadi səmərəliliyinin şübhə altına alınması ilə əlaqədardır. 2003-cü il üçün kapitaldakı dəyişikliklər haqqında hesabatda aşağıdakı məlumatlar əks olundu (min ABŞ dolları ilə):

- Əvvəlki illərin bölüşdürülməmiş mənfəəti – 3040
- Hesabat dövrünün mənfəəti – 2150
- Hesabat dövrünün sonuna bölüşdürülməmiş mənfəət - 5190.

Müəssisənin uçot siyasətindəki dəyişikliklə əlaqədar olaraq, yeni dövrdə yeni mühasibat uçotu siyasəti əvvəlki dövrlərdə tətbiq olunduğu kimi (bütün inkişaf xərcləri mənfəət və zərər hesabında cari xərclər kimi silinməsi) bu dəyişikliyin payına düşən keçmiş dövrlərin hesabatlarına düzəlişlər etmək lazımdır. Buna görə, keçmiş dövrlərin cari xərclərinin xərclərini düzəltmək (artırmaq) lazımdır. 2001-ci il üçün 400 min ABŞ dolları, 2002-ci il üçün 340 min dollar, 2003-cü il üçün 350 min ABŞ dolları. Beləliklə, 2004-cü ilin sonunda şirkətin bölüşdürülməmiş qazancı əvvəllər qeydə alınmış 5,190 min dollar mənfəətindən 1.090 min dollar az olmalıdır(Ландова, Н. К., О. В. Емельянцева: 2015. s. 78.).

Şirkətin mühasibat uçotu siyasətində dəyişikliklər edilərkən hesabatdakı dəyişikliklər barədə aşağıdakı məlumatları açıqlamaq lazımdır:

- Uçot siyasətində dəyişikliklərə səbəb olan standartın və ya PKI-nin adı
- Uçot siyasətindəki dəyişikliklərin xarakteri
- Yeni uçot siyasətinə keçid prinsiplərinin təsviri
- Cari və əvvəlki dövrlər üçün düzəlişin miqdarı
- əvvəlki dövrlərin düzəlişinin əsassız olduğu hallarda mühasibat uçotu siyasətindəki dəyişikliklərin hesabatlarda necə tətbiq olunacağına təsviri və izahı.

Mühasibat uçotu siyasəti seçilmiş və tətbiq edilməlidir ki, bütün maliyyə hesabatları şirkət üçün tətbiq olunan hər bir Beynəlxalq Maliyyə Hesabatı Standartının tələblərinə uyğundur. BMHS-in maliyyə hesabatları yaxın gələcək üçün davam edən narahatlıq əsasında hazırlanmalıdır, lakin hesabat tarixindən ən azı 12 ay sonra. İdarənin əməliyyatları dayandırmaq üçün heç bir səbəbi yoxdursa, bunu qeydlərdə elan etməlidir.

Hesablama metodu maliyyə hesabatlarını hazırlayarkən və təqdim edərkən tətbiq edilməlidir. Bu qaydanın istisnası yalnız pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat aiddir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat hesab dövrü ərzində baş verən pul vəsaitlərinin hərəkəti daxil olmaqla real pul vəsaitlərinin hərəkətini əks etdirir. Bu konkret hesabatın xüsusiyyəti budur.

Hesablama metoduna görə, məsələn, satış faktı mühasibat uçotu qeydlərində və əməliyyatın aparıldığı anda ifadələrdə əks olunur, müqavilənin şərtləri yerinə yetirilir və malların mülkiyyəti və onların təhlükəsizliyi üçün məsuliyyət alıcıya verilir. Kredit öhdəlikləri üzrə faiz dərəcələri bu hesabat dövrü ərzində (faizlər) ödənilmədiyi halda təşkilatın borc vəsaitlərindən istifadə etdiyi hesabat dövründə əks olunur.

Xərclər müvafiq gəlirlər qeydə alındıqda tanınır. Gəlir olmadıqda, çəkilən xərclər büdcə və tənzimləmə maddələrində təxirə salınmış xərclər və ya sona çatan işlərə və ya sonrakı dövrlərə köçürülmüş ehtiyatların yaradılması xərcləri kimi əks olunur. Beləliklə, xərclərin gəlirlə əlaqəsi prinsipi. Eyni zamanda, aktivlər və ya öhdəlikləri müəyyənləşdirmək üçün müəyyən edilmiş digər meyarlara cavab verməyən maddələr üzrə dövriyyə qalıqlarına yol verilmir. Məsələn, təsərrüfat müqavilələrinin pozulmasına görə cərimələrin ödənilməsi xərcləri gəlir gətirmir, lakin onlar keçid xərcləri kimi qiymətləndirilə və balans hesabatında əks etdirilə bilməz. Xərc kimi tanındıqları hesabat dövrünün mənfəətini azaltmaq üçün onlar silinməlidir.

Standart göstərir ki, hər bir maddə ayrı-ayrılıqda maliyyə hesabatlarında təqdim olunmalıdır. Kiçik məbləğlər oxşar xarakterli və ya məqsədli məbləğlərlə birləşdirilməli və ayrıca təqdim edilməməlidir. Hesabatlar tərtib edərkən, əsas

götürülməyən məqalələrlə tıxanmağın mümkün olmadığına əsaslanmaq lazımdır və bununla da istifadəçilərin qavrayışını və dərkinə çətinləşdirir. MHBS müəyyən aspektlərin və göstəricilərin xüsusi açıqlanmasını tələb etdikdə, əhəmiyyəti baxımından, açıqlanmış məlumatlar əhəmiyyətsiz olduqda tətbiq edilməməlidir. Bu hesabatın ümumi nəticəsi əhəmiyyətli hesab edilməlidir. Keyfiyyətli olaraq, məlumatın olmaması və ya kifayət qədər açıqlanmaması istifadəçilərin maliyyə hesabatlarına əsaslanan qərarlarına təsir göstərə bilərsə, vacib sayılır. Satılmamış hazır məhsulların qalıqları, ümumiyyətlə, Ehtiyatlar balans hesabatındakı digər cari maddi aktivlərlə birləşdirilir.

Aktiv və öhdəliklər, gəlir və xərc maddələri bir-birinə əvəzlənmiş və əhəmiyyətli olduqda ayrı maddələr ilə əks etdirilir. Ödəniş yalnız aşağıdakı hallarda mümkündür:

- BMHS hesablaşma tələb edir və ya icazə verir
- Aktivlər, öhdəliklər, mənfəət, zərər, əlaqəli xərclər maddələri əhəmiyyətsiz olaraq müəyyən edilir.

Maliyyə hesabatlarında maddələrin əvəzləşdirilməsi, təşkilatın həyata keçirdiyi əməliyyatlar istifadəçilərinin anlayışlarını azaldır, gələcək pul vəsaitlərinin axını, əməliyyat nəticələri və təşkilatın maliyyə vəziyyətini proqnozlaşdırma imkanlarını azaldır. Standartda ayrı-ayrı maddələrin əvəzləşdirilməsi ilə bağlı standart qaydaların tətbiqini məhdudlaşdıran bəzi ipuçları və izahatları var. Balans hesabatı maddələri xalis qiymətləndirmədə əks olunur. Hesabatlardakı qeydlər hesablanmış ehtiyatların miqdarını açıqlamalı və orada qalıq dəyəri ilə təqdim olunan balans maddələrini əvəz etməməlidir.

Mühasibat uçotu siyasəti xərclərin gəlirlə əlaqələndirilməsi prinsipinə riayət etməlidir, əgər əməliyyatlar müəyyən gəlir gətirmirsə, onlara çəkilən xərclər hər hansı bir gəliri xərclərlə əvəzləşdirməklə bu əməliyyatların aparıldığı hesabat dövründə əks olunur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Uçot siyasəti–mühasibat uçotunun hazırlanması üsullarının cari qruplaşdırılması və yekun ümumiləşdirilməsinin məcmusudur. İstehsal müəssisələrində tətbiq edilən mühasibat uçotu onun müəyyən qaydalar çərçivəsində aparılmasını nəzərdə tutur. Əsas problem uçotun aparılmasından əldə edilən maksimum effektin yaradılmasını və tətbiqini təmin etməkdir.

Müəssisələrdə uçotunun səmərəli təşkil olunması üçün bir sıra şərtlərə əməl edilməsi vacibdir. Uçotu səmərəli formada təşkil etmək üçün istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti öyrənilməlidir. Belə ki, müəssisələrin strukturu, istehsal istiqaməti, iş istiqaməti, maliyyə planı, istehsal texnologiyası, iş texnologiyası tədqiq edilməlidir. Uçotun düzgün təşkilinin ən mühüm şərtlərindən biri uçotun həyata keçirilməsi barəsində mühasibat aparatının qüvvədə olan qaydaları əsasında qurulmasıdır. İstehsal müəssisələrinin maliyyə və uçot hesabatları biri-biri ilə müqayisəyə edildiyi təqdirdə istifadəçilər üçün daha faydalı olur. Müəssisə rəhbərləri uçot siyasətini qəbul etdikləri zaman güman edirlər ki, onların metodları biznesin spesifikliyini daha yaxşı formada əks etdirir. Zaman keçdikcə müəssisələrin məqsədləri dəyişdiyi kimi, uçot standartları və metodları da dəyişmə məruz qalır, təkmilləşdirilir.

Milli Mühasibat Uçotunun müəyyən olunmuş standartlarına nəzər yetirdiyimiz zaman mühasibat uçotunda baş verən dəyişikliklərə, xüsusi ilə də prinsip və qiymətləndirilməsinə həsr edilmişdir. Məqsəd uçot siyasətində baş verən dəyişikliklərlə bağlı məlumatların göstərilməsi, uçot siyasətinin müəyyən edilməsi və ya dəyişdirilməsi üçün istifadə edilən meyarların müəyyən olunmasından ibarətdir. Maliyyə hesabatlarının tərtibatı və təqdimatı prosesi zamanı müəssisənin irəli sürdüyü konkret prinsiplər, əsaslı şərtlər və qaydalar uçot siyasəti adlanır.

İstehsal müəssisənin uçot siyasəti həm müəssisə əmlakının, müəssisə öhdəliklərinin, həm kapitalının, həm dövriyyə vasitələrinin natural göstəricilər əsasında düzgün şəkildə toplanması və sistemləşdirilməsini təmin edir. İstehsal müəssisənin istər əmlakı, istər öhdəlikləri, istər maliyyə vəziyyəti, istər

kapitalların, istərsə də maliyyələşmələrinin nəticə göstəriciləri istisnasız şəkildə düzgün formada əks olunmalıdır. Uçot siyasəti vergi orqanları, kreditorlar, operativ rəhbərliyin və idarəetmənin reallaşdırılması barəsində lazımı informasiyaları dolğun formada təhlil etmək və inkişaf istiqamətlərini araşdırmaq məqsədilə açıqlanır.

Büdcəyə köçürülən vergilərin miqdarı və ödənilmə vaxtı uçot siyasətini formalaşdıran zaman müəssisə rəhbərliyinin seçimlərdən çox asılıdır. Bu səbəbdən də, iqtisadi qeyri-sabitlik şəraitində xüsusilə vacib olan vergi uçotunun optimallaşdırılmasının qanuni vasitələrindən biri olan vergi uçotu siyasətidir. Bir çox hallarda mühasibat və vergi siyasəti bir-birindən asılıdır. Və yalnız düşünülmüş birləşməsi ilə vergi optimallaşdırılması mümkün olacaq. Məsələn, əmlak vergisi üçün vergi bazası uçot məlumatlarına görə müəyyən edilmiş əsas vəsaitlər kimi nəzərə alınan əmlakın qalıq dəyəri əsasında hesablanır. Müvafiq olaraq, büdcəyə ödəniləcək vergi məbləğinə uçot siyasətində müəyyənləşdirildiyi kimi əsas vəsaitlərin uçotunun təşkili birbaşa təsir göstərir. Beləliklə, mövcud vəziyyətdə mühasibat uçotu siyasəti və mühasibat uçotu və vergi tutulması baxımından səriştəli tərtib edilmiş bir sifariş zəruridir.

Beləliklə, müəssisədə formalaşdırılan uçot siyasəti mühasibat uçotunun təşkilinin bütün tərəflərini əhatə edir. Uçot siyasəti mövcud normativ aktlara əsasən tərtib olunmalıdır. Əgər hər hansı məsələ üzrə normativ sənəddə mühasibat uçotunun aparılmasına dair qayda nəzərdə tutulmamışdırsa, onda müəssisə mühasibat uçotuna dair sənədlərdən asılı olaraq, məsləhət firmalarının köməyi ilə üsul hazırlayır. İstifadəçilərin qəbul edəcəkləri qərarlara əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən mühasibat uçotu standartlarının açıqlanması mütləqdir. Mühasibat uçotunun konkret məsələləri üzrə müəssisənin uçot siyasəti haqqında mühasibat hesabatları tərkibində açıqlanmalı olan informasiyaların tərkibi və məzmunu mühasibat uçotu haqqında müvafiq təlimatlar vasitəsi ilə müəyyənləşdirilir. Mühasibat hesabatları tam dərc olunmadığı halda uçot siyasəti haqda informasiyaların ümumi bilavasitə dərc olunan materiallara aid edilən hissəsi açıqlanmalıdır. Müəssisə əsasnaməyə uyğun olan bəzi kənarlaşmalara yol verdiyi

halda izahata ehtiyac yaranır. Bu zaman yol verilən kənarlaşmalar ətraflı surətə açıqlanmalı, onların tətbiqi səbəbləri, onların təsirinə pul ifadəsində qiymət verilməsi son dərəcə zəruridir. Əvvəlki illərin uçot siyasətində hər hansı bir dəyişiklik olmadığı halda müəssisə tərəfindən qəbul edilən uçot siyasəti ardıcıl olaraq həyata keçirilərsə, hesabat ili ərzində təqdim edilən hesabatlarda uçot siyasəti haqqında informasiyaya rast gəlinmir. Uçot siyasəti Azərbaycan Respublikasında qanunvericilik dəyişərsə və ya mühasibat uçotunu tənzimləyən digər normativ sənədlər qəbul olunarsa, müəssisə tərəfindən mühasibat uçotunun yeni üsulları hazırlanarsa və ya fəaliyyətində əsaslı dəyişikliklər baş verərsə, məsələn mülkiyyətçilər dəyişərsə, yenidən qurularsa, fəaliyyət növündə dəyişiklik edərsə, dəyişdirilə bilər. Müəssisənin uçot siyasəti “Mühasibat uçotu haqqında” Qanun və Müəssisənin uçot siyasəti” haqqında Əsasnaməyə uyğun olaraq mühasib və yaxud baş mühasib tərəfindən hazırlanır və rəhbər tərəfindən müvafiq təşkilati sənədlərlə təsdiq edilir. Bu sənəd daxili istifadə üçün nəzərdə tutulur və təsdiq edildiyi ildən sonrakı ilin yanvar ayının 1-dən etibarən qüvvəyə minir və müəssisənin bütün bölmələri tərəfindən tətbiq olunur.

Aparılan araşdırmaya əsasən, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- Məlumat istifadəçiləri üçün məlumatların müxtəlifliyi və təfərrüatları baxımından ən böyük dəyər vahid mühasibat prosesinin son mərhələsi kimi mühasibat uçotu hesabatlarıdır. Bununla birlikdə, hesabat formalarının azaldılması mühasibat uçotunun məlumat funksiyasının qismən itirilməsinə səbəb olacaqdır. Nəticədə, istehsal subyektləri ilə əlaqəli mühasibat uçotu hesabat yolu ilə həyata keçirilən əsas vəzifələrdən birini yerinə yetirməyi dayandırır: daxili və xarici istifadəçilərə məlumat vermək, hesabat göstəricilərini təhlil etmək və müvafiq idarəetmə qərarları qəbul etmək imkansız edir.

- Vergi uçotu reyisteri və hesabatlarda olan limitli informasiya müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin göstəricisi kimi istifadə edilə bilməz. Lakin vergi uçotunun məcburi xarakteri bu mühasibat növünün bəzən ayrı-ayrı kiçik müəssisələr üçün yeganə informasiya idarəetmə mənbəyi olmasına gətirib çıxarır.

- İstehsal subyektləri maliyyə hesabatları hazırlamalıdır. Tənzimləmə

aktları xalis aktivlər, aktivlər, nizamnamə kapitalı, ehtiyat fondu, vergi borcu, mənfəət, xalis mənfəət, xərclər, gəlir kimi mühasibat göstəricilərinin alınmasını təmin edir.

Istehsal subyektləri illik hesabatdakı izahatlara daxil etməsini zəruri hesab edilir:

- təşkilatın quruluşunun və əsas fəaliyyətinin qısa təsviri;
- tətbiq olunan uçot siyasətinin əsas elementləri haqqında məlumat;
- maliyyə hesabatlarının formalarına, xüsusən də təşkilatın maliyyə vəziyyətini obyektiv qiymətləndirmək mümkün olmayan debitor və kreditor borclarının strukturu barədə məlumatlar, sənədlər və mətn izahatları;

- hesabat ilində təşkilatın fəaliyyətinin nəticələrinə təsir göstərən əsas amillər barədə məlumat.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərin hamısı illik hesabatların məlumat məzmununu əhəmiyyətli dərəcədə artıracaq, hansı ki, xarici istifadəçilərə menecment qərarlarından yaranan potensial riskləri minimuma endirməyə imkan verəcək.

Müasir dövrümüzdə maliyyə hesabatlarının analizinin keyfiyyəti birbaşa maliyyə informasiyasının güvənirliliyi ilə müəyyən olunur. Bura hesabatın hazırlayanın professional təcrübəsi, mühakimə tələb edən hesablamaların həqiqəti əks etdirmə dərəcəsi və s. daxildir. Təyinatdan aslı olaraq maliyyə hesabatlarında çoxlu sayda analiz aparmağa imkan verən məlumatın cəmləndiyi məlumdur. Maliyyə hesabatlarının analizi ilə texnoloji, marketing və başqa göstəricilər haqqında dolğun məlumatlar əldə etmək mümkün olur. Analizin nəticəsində informasiya istifadəçisi təşkilatın maliyyə fəaliyyəti haqqında etibarlı və tam məlumat əldə edir. Nəzəri və praktiki olaraq görünür ki, müasir bazar iqtisadiyyatı şərtləri müxtəlif istifadəçilərin tələblərini nəzərə alaraq balans analizin metodologiyasını təkmilləşdirirlər. Eyni zamanda maliyyə hesabatlarının analizi kommersiya təşkilatlarının menecmenti və digər istifadəçi qrupları üçün praktiki nəticələrə gəlmək üçün əvəzəlməz alətdir. Maliyyə analizinin nəticəsi müəyyən xülasələrlə yekunlaşır, belə ki, təhlil nəticəsində məsləhət dərc olunur, biznes

qərarları qəbul edilir. Qeyd olunan tələblərlə uyğunlaşmaq üçün maliyyə analizi aşağıdakı mərhələlərdən keçir.

1) mühasibat uçotu və maliyyə hesabatları ilə tanışlıq, bu mərhələdə uçot siyasətinin əsas müddəaları müəyyən edilir;

2) hesabatlıq informasiyasının toplanması və hazırlanması;

3) maliyyə hesabat formalarının analitik formaya keçirilməsi;

4) Göstəriciləri əsas maliyyə təhlili qruplarına ayırmaq və hesablamaq;

5) göstəricilərin interpretasiyası və müqayisəli analiz;

6) hissələr arasında əlaqənin müəyyənləşdirilməsi;

7) xülasənin hazırlanması;

8) maliyyə vəziyyətinin təkmilləşməsi yolunda tövsiyələrin tərtibi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. ARPA Bakı. (2018). Azərbaycan Respublikasında Kiçik və Orta Sahibkarlıq subyektlərində Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarının tətbiqi ilə bağlı mühasibat uçotunun aparılmasına dair tədris vəsaiti
2. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2020
4. Mühasibat uçotu haqqında IIQ. 29 iyun 2004-cü il tarixli 716 sayılı AR Qanununun 4.1 9 iyun 2004-cü il tarixli 716 sayılı AR-nın Qanununun 2.1.3 və 2.1.4 - Mühasibat uçotu haqqında IIQ.
5. Rzayev Q.R (2017), Beynəlxalq mühasibat uçotu standartları və maliyyə hesabatı, Bakı, Elm, 325 səh
6. Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu
7. Salahov Ə.S., Mehdiyev V.M (2016), Mühasibat uçotu Dərslik. Bakı, 3 sayılı Bakı mətbəəsi, 186 səh.
8. Səbzəliyev S.M (2013), Mühasibat (maliyyə) hesabatı. Bakı, UNEC, 385 səh.
9. Səbzəliyev S.M. (2003) Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri, Bakı, "Elm", 409 səh.

Rus dilində

1. Алборов, Р.А. Бухгалтерский управленческий учет (теория и практика) / Р. А. Алборов. – Москва: Дело и Сервис, 2012. – 224 с.
2. Алексеева.Г.,Ильсуровна.С.,Романовна.Б.,Сафонова.И. В. "Бухгалтерский учет" 2013. 720 с.
3. Артеменко, В. Г. Экономический анализ: учеб. пособие / В. Г. Артеменко, Н. В. Анисимова. – Москва: КНОРУС, 2011. – 288 с.
4. Бухгалтерский учет (под. ред. И.Е. Тишкова) Минск-1999

- Бабаев, Ю.А. Бухгалтерский учет / Ю. А. Бабаева. – Москва: ЮнитиДана, 2012. – 480 с.
- 5.Бакаев, А.С. Бухгалтерский учет / А.С. Бакаев, П.С. Безруких, Н.Д. Врублевский. – Москва: Бухгалтерский учет, 2012. – 736 с.
- 6.Батурина, М.В. Финансы негосударственных некоммерческих организаций: менеджмент, учет, налогообложение, контроль / М.В.Батурина. – Санкт - Петербург: Береста, 2009. – 350 с.
7. Богаченко В.М. Бухгалтерский учет: учебник / В.М.Богаченко, Н.А. Кирилова.- 16 изд. ,перераб. и доп. - Ростов на Дону.: Феникс, 2013.- 509с.
- Богатая, И. Н., Н. Н. Хахонова. "Бухгалтерский финансовый учет." (2011): 406 с.
8. В. Соловьева. МСФО и ГААП: учет и отчетность. М-2003
- 9.Гамольский, П.Ю. Некоммерческие организации. Особенности налогообложения и бухгалтерского учета / П.Ю. Гамольский. - Москва: Книга и Бизнес, 2011. – 383с.
10. Грибов, В.Д. Теория бухгалтерского учета: учебное пособие / В.Д. Грибов. – Москва: КноРус, 2012. – 280 с.
11. Гусева, Т.М. Бухгалтерский учет: учебное пособие / Т.М. Гусева, Т.Н. Шеина, Х.Ш. Нурмухамедова. – Москва: Проспект, 2012. – 576 с.
12. Донцова, Л.В. Анализ финансовой отчетности / Л.В. Донцова, Н.А. Никифорова. – Москва: Дело и Сервис, 2003. – 210 с.
13. Ефимова, О.В. Анализ финансовой отчетности / О.В. Ефимова, М.В. Мельник. – Москва: Омега-Л, 2009. - 451 с.
14. Зонова А. Бухгалтерский учет и анализ, М-2009
15. Зайцев, Н.Л. Экономика, организация и управление предприятием / Н.Л. Зайцев. - Москва: Инфра–М, 2008. - 455 с.
16. Керимов В., Бухгалтерский управленческий учет, М-2009
- 17.Канке, А.А. Анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия / А. А. Канке, И.П. Кошечая. – Москва: Форум – Инфра-М, 2007. – 288 с.

18. Климова, Н. В. Экономический анализ : учеб. пособие / Н. В. Климова. – Санкт - Петербург: Питер, 2010. – 191 с.
19. Ковалев, В. В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учебник / В. В. Ковалев, О. Н. Волкова. – Москва: Велби : Проспект, 2010. – 424 с.
20. Когденко, В. Г. Экономический анализ: учеб. пособие / В. Г. Когденко. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва: ЮНИТИ- ДАНА, 2009. – 392 с
21. Кондаков, Н.П. Бухгалтерский учет: учеб. пособие. / – Н.П.Кондаков. 6-е изд., перераб. И доп. – Москва: ИНФРА–М, 2009. –832с.
22. Краснова, Л.П. Бухгалтерский учет: учебник / Л.П. Краснова, Н.Т. Шалашова, Н.М. Ярцева. – Москва: Юристъ, 2012. – 542 с. .
23. Крюков, А.В. Бухгалтерский учет с нуля: учебное пособие / А.В. Крюков. – Москва: Эксмо, 2012. – 368 с.
24. Ландова, Н. К., О. В. Емельянцева. "Бухгалтерский учет." 2015. 160.
- Н.Г. Сапожникова. Бухгалтерский учет : учебник /— 8-е изд., стер. — М. : КНОРУС, 2016. — 464 с. — (Бакалавриат).
24. Сукурова С.П., Ханенко М.Е., Шапорова О.А., Ковалева А.М.
25. Финансовый учет (под. ред. В.Т. Гетьмана) М-2002

Ingilis dilinda

1. Barth, Mary E., Wayne R. Landsman, and Mark H. Lang. "International accounting standards and accounting quality." *Journal of accounting research* 46.3 (2008): 467-498.
2. Bratton, William W. "Private standards, public governance: A new look at the Financial Accounting Standards Board." *BCL Rev.* 48 (2007): 5.
3. Godfrey, Jayne, et al. *Accounting theory*. 2010.
4. Scott, William Robert, and Patricia C. O'Brien. *Financial accounting theory*. Vol. 3. Toronto: Prentice hall, 2003.

5. Maguire, Karen A. "Survey of Accounting, Auditing, and Governance Practices of Non-Profit Organizations in South Carolina: A Research Service Learning Project." *Business Management Dynamics* 2.2 (2012): 33.

6 Financial Accounting (BPP), 2013

7/ D. Alexander, A. Britton, A. Jorissen "International Financial Reporting and Analysis", 2010

Internet resursları

1. <http://www.maliyye.gov.az>
2. <http://www.president.az>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC Müəssisəsi, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC balans aqreqlarının strukturu, min AZN (2017-2020-ci illər).....	32
Cədvəl 2: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin kapital strukturu (2017-2020-ci illər).....	34
Cədvəl 3: Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələrinin mühasibat balansının likvidlik əmsalı (2017-2020-ci illər).....	34
Cədvəl 4: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC, Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə rentabellik göstəriciləri (2017-2020-ci illər).....	35
Cədvəl 5: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə aktivlərin dövriyyəsi (2017-2020-ci illər).....	36
Cədvəl 6: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə maliyyə leveridji (2017-2020-ci illər).....	37
Cədvəl 7: Muğan Quşçuluq Şirkəti MMC , Atena MMC və Delta Qrup C.O. MMC istehsal müəssələri üzrə əməliyyat və maliyyə leveridjinin birgə səmərəsi(2017-2020-ci illər).....	37
Cədvəl 8: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin dekabrı üçün dövriyyə üzrə ƏDV-nin hesablanması.....	44
Cədvəl 9: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin dekabrı üçün dövriyyə üzrə əvəzləşdirilən ƏDV-nin hesablanması.....	45
Cədvəl 10: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin III rübü üçün Sadələşdirilmiş verginin hesablanması.....	46
Cədvəl 11: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin III rübü üçün maddə 233-ə əsasən əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması.....	46
Cədvəl 12: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin IV rübü üçün maddə 233-ə əsasən əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması.....	47

Cədvəl 13: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci ilin IV rübü üçün maddəli işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması.....	47
Cədvəl 14: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün maddəli işlə əlaqədar gəlir vergisinin hesablanması.....	48
Cədvəl 15: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün maddəli işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması.....	49
Cədvəl 16: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün maddəli işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması.....	49
Cədvəl 17: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2017-ci il ü üçün maddəli işlə əlaqədar gəlir vergisinin aylar üzrə hesablanması.....	49
Cədvəl 18: “Kristal Şəbəkə” şirkətinin 2020-ci il üçün ödənilmiş sosial və işsizlik üzrə vergilər.....	50